

Zabezpieczenie i upamiętnienie miejsc złożenia szczątków ofiar Zagłady na obrzeżach byłego obozu w Sobiborze.

Raport podsumowujący badania, działania i założenia projektowe dla przyszłych działań.

Spis treści

Wprowadzenie	1
Kontekst historyczny	1
Diagnoza lokalna: aktorzy i interesariusze	3
Podsumowanie wyników zrealizowanych działań i badań	4
Założenia dla przyszłych działań	6
Podsumowanie	9
Załączniki	10

Wprowadzenie

Raport jest rezultatem działań przeprowadzonych przez Fundację Zapomniane w roku 2025 w ramach projektu „Zabezpieczenie i upamiętnienie miejsc złożenia szczątków ofiar Zagłady na obrzeżach byłego obozu w Sobiborze” dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jego celem było otoczenie opieką dwóch rozsypisk szczątków żydowskich mających status grobów wojennych¹ znajdujących się w lesie w pobliżu Muzeum i Miejsca Pamięci w Sobiborze. Zakres działań obejmował przeprowadzenie prac badawczych przez zespół złożony ze specjalistek/ów Fundacji Zapomniane i zaproszonych do współpracy ekspertów (biologów, architektów zieleni, ekspertów od prawa żydowskiego) w celu wyznaczenia zasięgu występowania szczątków oraz wypracowania projektu ich zabezpieczenia i upamiętnienia. W oparciu o przeprowadzone badania, we współpracy z lokalnym Nadleśnictwem i Muzeum w Sobiborze, Fundacja dokonała oznaczenia terenu występowania szczątków, wyznaczyła ścieżki dojścia do nich oraz umieściła przy nich wpisujące się w kontekst tablice informacyjne. Ponadto, celem projektu było także wypracowanie w gronie eksperckim sposobu mówienia i komunikowania o tym wrażliwym miejscu na potrzeby działań edukacyjnych i upamiętniających. Raport podsumowuje te działania i wypracowane w toku projektu propozycje.

¹ Oba miejsca wpisane zostały do Ewidencji Grobów Wojennych województwa lubelskiego w 2020 r.

Kontekst historyczny

Obóz w Sobiborze funkcjonował od maja 1942 do października 1943 roku. Decyzja o jego budowie i lokalizacji zapadła prawdopodobnie latem 1941, budowa rozpoczęła się wiosną 1942 roku², a teren przylegający od zachodu do linii kolejowej Chełm–Włodawa, o powierzchni ponad trzydziestu hektarów, ogrodzono w kwietniu 1942 roku³. Obóz zlokalizowano na słabo zaludnionym terenie, na zachód od istniejącej wówczas stacji Sobibór, w odległości dwóch i pół kilometra od wsi Żłobek i czterech kilometrów od wsi Sobibór⁴. Cały teren obozu zabezpieczony był „plotem z drutów kolczastych, wysokim na 2,5 m i przeplatany, od zewnętrznej strony, gałęziami jedliny. Wzdłuż ogrodzenia rozmieszczono wieże wartownicze, a w 1943 r. zaminowano dodatkowo pas wokół obozu”⁵. Liczbę ofiar obozu Zagłady w Sobiborze, działającego od wiosny 1942 r. do jesieni 1943 r., szacuje się na 180 000. Od jesieni 1942 r. ciała zamordowanych były palone, a prochy zakopywano w dołach.

Po likwidacji obozu jego teren został zabronowany i – w niektórych miejscach – obsadzony lasem, który rośnie tam do dziś⁶. W kolejnych dekadach miejsce-po-obozie stanowiło otwarty, niezabezpieczony teren, który był na różne sposoby użytkowany przez lokalną społeczność, co na tle innych miejsc-po-obozach na terenie Polski nie stanowi wyjątku. Na temat organizacji obozu i jego funkcjonowania nie zachowała się obszerniejsza dokumentacja⁷. W następstwie buntu i ucieczki więźniów w październiku 1943 roku spalono istniejące dokumenty⁸. Zachował się list Odilo Globocnika, kierującego akcją Reinhardt, do Heinricha Himmlera, w którym mowa jest o konieczności zniszczenia materiałów związanych z SS-Sonderkommando Sobibor⁹.

W latach 2000–2017 na terenie byłego niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady w Sobiborze prowadzone były zakrojone na szeroką skalę badania archeologiczne i

² Libionka Dariusz, *Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin 2017, s. 120, 135.

³ M. Bem, W. Mazurek, *Sobibór. Badania archeologiczne prowadzone na terenie po byłym niemieckim ośrodku zagłady w Sobiborze w latach 2000–2011*, Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie”, Warszawa–Włodawa 2012, s. 6.

⁴ E. Polak, *Przenikanie informacji o działalności obozu zagłady w Sobiborze i reakcje okolicznej ludności*, „Rocznik Białkopodlaski” 1999, t. 7, s. 161.

⁵ M. Bem, W. Mazurek, tamże.

⁶ Według Marka Bema, las posadzony został w miejscu dołów, w których deponowano prochy, zob. M. Bem, *Sobibór. Obóz zagłady 1942–1943*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2014, s. 9.

⁷ Ze względu na brak zachowanej dokumentacji niemieckiej z okresu okupacji, głównym źródłem wiedzy są relacje świadków oraz materiały Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, która w latach 1945–46 zajmowała się funkcjonowaniem obozu, zob. M. Bem, W. Mazurek, tamże, s. 8.

⁸ J. Schleviss, *A History of a Nazi Death Camp in Sobibor*, Berg Publishers, Washington 2007, s. 2.

⁹ List z dnia 5 stycznia 1944, Bundesarchiv Koblenz (A) BA-NS-19-3425, za: M. Bem, W. Mazurek, tamże, s. 8.

poprzedzały budowę nowego upamiętnienia składającego się z pomnika oraz muzeum¹⁰. W trakcie jednego z sezonów badawczych, w 2016 r. archeolodzy odkryli dwa skupiska spalonych szczątków ludzkich znajdujących się poza terenem Muzeum i Miejsca Pamięci w Sobiborze, tuż przy granicy strefy ochronnej Pomnika Zagłady. Miejsca zostały wskazane przez osobę zatrudnioną przy wykopaliskach i jednocześnie mieszkańca wsi Sobibór. Wspomniane miejsca znajdują się terenie Nadleśnictwa Sobibór na działce leśnej nr 583/2, obręb Żłobek¹¹. Zostały zidentyfikowane jako rozsypiska szczątków ludzkich ofiar byłego niemieckiego obozu zagłady w Sobiborze. Szczątki te zostały tam przeniesione w nieustalonym czasie po zakończeniu II wojny światowej przez szabrowników plądrujących masowe groby Żydów zamordowanych w komorach gazowych SS Sonderkommando Sobibor. Proceder plądrowania grobów ofiar obozu trwał od końca wojny do lat 80 XX w. Część szczątków została wywieziona z polany grobowej do lasu. W wykopanych w ziemi dołach z wodą szabrownicy przepłukiwali prochy w poszukiwaniu cennych przedmiotów¹². Przeszukane szczątki pozostały w tych miejscach w formie kopców, które z czasem uległy niwelacji i rozproszению. W efekcie do dnia dzisiejszego na powierzchni ziemi zalegają ludzkie szczątki wymieszane z ziemią i wodą, jako że jest to teren bagnisty¹³.

Ofiarami zgładzonymi w obozie w Sobiborze byli Żydzi polscy głównie z dystryktu lubelskiego i krakowskiego, jak i Żydzi z Austrii, Niemiec, Czech i Słowacji, Holandii, Francji, Białorusi. W leśnych lokalizacjach w pobliżu obozu mogą znajdować się szczątki każdej z wymienionych grup.

Diagnoza lokalna: aktorzy i interesariusze

Fundacja Zapomniane posiada dobrą znajomość terenu byłego obozu zagłady w Sobiborze i jego okolic. Ekspert Fundacji, Aleksander Schwarz, jako reprezentant Komisji Rabinicznej ds. cmentarzy przy Biurze Naczelnego Rabina Polski, pełnił nadzór rabiniczny nad kilkoma cyklami prac archeologicznych oraz budowlanych na terenie byłego obozu¹⁴. Inna członkini zespołu Fundacji, Aleksandra Janus prowadziła badania, antropologiczne na tym terenie,

¹⁰ Konkurs na projekt rozstrzygnięto 18 lipca 2013 roku, wybierając cztery spośród sześćdziesięciu trzech nadesłanych prac konkursowych, a w październiku 2013 roku spośród trzech laureatów konkursu Państwowe Muzeum na Majdanku dokonało wyboru koncepcji Piotra Michalewicz, Marcina Urbanka i Łukasza Mieszkowskiego, <http://sobibor.info.pl/wp-content/uploads/2014/04/PROJEKT-SOBIB%C3%93R-prezentacja.pdf>.

¹¹ Numer Księgi wieczystej: KW LU1W/00027176/9.

¹² IPN Lu 257/115 t.1-2

¹³ W. Mazurek, *Wyniki archeologicznych badań rozpoznawczych w miejscu odkrycia szczątków ludzkich w granicach Pomnika Zagłady – Muzeum Byłego Niemieckiego, Nazistowskiego Obozu Zagłady Żydów w Sobiborze, przeprowadzonych wiosną 2016 r.*, Chełm, 2016 r.

¹⁴ Badania archeologiczne przeprowadzone zostały na terenie Obozu I, II i III, przy czym na terenie tego ostatniego pod ścisłym nadzorem rabinicznym ze względu na występowanie szczątków ludzkich.

również w czasie jednej z faz badań archeologicznych¹⁵. Zespół Fundacji po raz pierwszy dowiedział się o dwóch lokalizacjach występowania szczątków ludzkich poza terenem Muzeum w 2016 r., wówczas Aleksander Schwarz dokonał oględzin terenu. Od tamtej pory, Fundacja odwiedzała te miejsca wielokrotnie, w tym dokonała ich oznaczenia tymczasowymi znacznikami w formie drewnianych macew w roku 2017¹⁶.

Wspomniane lokalizacje zdeponowania szczątków ofiar obozu znajdują się na terenie należącym do Nadleśnictwa Sobibór, jednocześnie są ściśle powiązane ze znajdującym się obok Muzeum i Miejscem Pamięci w Sobiborze, oddziałem Państwowego Muzeum na Majdanku. Starostwo Powiatowe we Włodawie jest natomiast właścicielem pobliskiej Stacji Sobibór, również ściśle związanej z historią obozu i planuje zagospodarowanie jej budynku i pomieszczeń na cele Centrum Edukacji Historycznej „Stacja Sobibór”¹⁷. Wśród kluczowych interesariuszy znajduje się także Gmina Wola Uhruska oraz instytucje działające we Włodawie, zwłaszcza Muzeum - Zespół Synagogałny. Ponadto, do interesariuszy spoza kontekstu lokalnego, poza Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które sfinansowało projekt i jest organizatorem Państwowego Muzeum na Majdanku, a także Wojewoda Lubelski, w którego wojewódzkiej ewidencji grobów wojennych znajdują się obie lokalizacje (i który wydał zgodę na przeprowadzone w ramach projektu działania). Wreszcie, należy również wymienić Fundację Formy Wspólne, partnera projektu, założoną i prowadzoną przez autorów nowego upamiętnienia byłego obozu.

Podsumowanie wyników zrealizowanych działań i badań

Z wyjątkiem rzadkich przypadków, judaizm nie dopuszcza ekshumacji. W praktyce oznacza to, że terenu, na którym znajdują się szczątki żydowskie, nie powinno się rozkopywać ani naruszać; nie powinny być tam również prowadzone prace budowlane, inwazyjne badania archeologiczne, a nawet niektóre rodzaje prac konserwatorskich. Szczątki nie powinny być wystawione na działanie czynników atmosferycznych, działań ludzi ani zwierząt. Lokalizację na obrzeżach Muzeum i Miejsca Pamięci w Sobiborze stanowią wyzwanie z punktu widzenia żydowskiego prawa religijnego, ponieważ: 1) zlokalizowane są na terenie podmokłym w związku z tym, na skutek działania warunków przyrodniczych dochodzi do przemieszczania i wymywania szczątków ofiar, 2) niemożliwe jest wytyczenie ich precyzyjnych granic, a ich

¹⁵ Efektem jest publikacja w tomie zbiorowym „Nie-miejsca pamięci. Nekrotopografie”, red. R. Sendyka, M. Kobielska, J. Muchowski, A. Szczepan, IBL PAN, Warszawa 2020.

¹⁶ Był to element projektu „30 macew w 30 dni” zrealizowanego w 2017 wspólnie z The Matzevah Foundation, który został opisany w publikacji online: <https://tinyurl.com/muknnyd6>

¹⁷ Zob.

https://mbpwlodawa.pl/images/artykuly/2022/2022ceh/20220331_03_koncepcja-skompresowany.pdf

przebieg może być płynny, a co za tym idzie - nie jest możliwe definitywne określenie, jaki dokładnie obszar stanowi "grób" w rozumieniu judaizmu, 3) nie zostały w satysfakcjonujący sposób upamiętnione. Przeprowadzone działania miały za zadanie zaproponować taką formę opieki nad tym miejscem, która stanowi odpowiedź na opisane wyzwania.

Punktem wyjścia dla działań zrealizowanych w ramach projektu było doświadczenie Fundacji Zapomniane w prowadzeniu działań związanych z zabezpieczaniem miejsc zdeponowania szczątków żydowskich. Jako organizacja żydowska wyrastająca z Komisji Rabinicznej ds. cmentarzy przy Biurze Naczelnego Rabina Polski, reprezentująca społeczność żydowską, fundacja działa zgodnie z wytycznymi żydowskiego prawa religijnego (halachy) we wszystkich aspektach swojej pracy. Ponadto, Fundacja Zapomniane - wspólnie z partnerami z *Engaged Memory Consortium*¹⁸ - rozwija namysł nad formami i strategiami upamiętniania Zagłady i dziedzictwa żydowskiego w Europie Środkowo-Wschodniej. Efektem tego namysłu jest między innymi stworzony w 2023 roku przewodnik "Praca z trudnym dziedzictwem", który stanowi kompendium wiedzy, zestaw inspiracji, studiów przypadków, narzędzi i metod do realizowania działań kulturalnych i społecznych w miejscach tzw. trudnego dziedzictwa związanego z dziedzictwem żydowskim i historią Zagłady, a także stanowiący jego kontynuację przewodnik "MultiMemo Playbook", poszerzający zakres tematyczny o podejście intersekcyjne, tzn. takie, w którym nakładają się na siebie różne trudne historie (np. pamięć o Zagładzie Żydów i Romów, historie związane z II wojną światową oraz współczesne doświadczenie uchodźców z Ukrainy i innych aktualnych stref konfliktu)¹⁹. Wreszcie, inspiracją dla zrealizowanych działań była również koncepcja "zielonych upamiętnień", rozwijana przez Fundację i jej partnerów jako odpowiedź na kontekst środowiskowy upamiętnionych miejsc²⁰.

W 2025 roku Fundacja Zapomniane zrealizowała działania obejmujące badania biologiczne terenu, wyznaczenie i uporządkowanie ścieżek dojścia do miejsc złożenia szczątków, oznakowanie drzew wzdłuż tras dojścia, rozpoczęcie nasadzeń roślinnych wokół jednego z miejsc pochówku oraz montaż tablic informacyjnych przy ogrodzeniach, jako pierwszy etap prac nad trwałym upamiętnieniem tych miejsc. Wszystkie działania prowadzone były w ścisłej współpracy z Muzeum i Miejscem Pamięci w Sobiborze oraz Nadleśnictwem Sobibór.

¹⁸ <https://difficultheritage.eu/>

¹⁹ Oba przewodniki powstały dzięki wsparciu środków europejskich z programu CERV i są dostępne online: <https://nedipa.eu/blog/event/premiera-przewodnika-praca-z-trudnym-dziedzictwem/>; <https://multimemo.difficultheritage.eu/guide/>

²⁰ Zob. "Zielone upamiętnianie. W stronę nowych strategii pamiętania w przestrzeni publicznej" <https://nedipa.eu/blog/event/zielone-upamietnianie/>

W związku z tym, że granica obszaru występowania szczątków jest płynna, w konsultacji z Naczelnym Rabinem Polski ustalono, że teren powinien pozostać zabezpieczony w granicach, w jakich dokonano ogrodzenia w roku 2017. Tak wytyczony obszar zakłada bowiem bezpieczny margines biorący pod uwagę przemieszczenie szczątków. Oczywiście, nie można wykluczyć, że pewne fragmenty szczątków – pod wpływem działalności zwierząt, ludzi i czynników atmosferycznych – rozproszone zostały na szerszym obszarze, ale wobec niemożliwości określenia dokładnego zasięgu ich występowania, kluczowe jest zabezpieczenie miejsc ich największej koncentracji: ich skupiska i otaczającego je rozsypiska. Badania pozwoliły jednak na rozpoznanie warunków środowiskowych w miejscach zdeponowania szczątków, w tym charakterystyki terenu podmokłego, roślinności, procesów przyrodniczych wpływających na przemieszczanie materiału organicznego oraz możliwości zabezpieczenia obszaru zgodnie z zasadami religijnymi. Wyniki te stanowiły podstawę do zaplanowania dalszych działań terenowych oraz rozwiązań stabilizujących grunt i ograniczających erozję.

Na ich podstawie oraz w konsultacji z interesariuszami przeprowadzone zostało zabezpieczenie i uporządkowanie przestrzeni wokół obu lokalizacji, wraz z ich strefą ochronną (obszary największej koncentracji szczątków wraz z buforem bezpieczeństwa). Teren oznaczono w sposób trwały, lecz nienaruszający leśnego charakteru miejsca, poprzez spójny system oznaczeń drzew i ścieżek, wpisany w długofalową koncepcję upamiętnienia.

Równolegle wytyczono i uporządkowano ścieżki dojścia do obu lokalizacji, we współpracy z Nadleśnictwem Sobibór oraz Muzeum i Miejscem Pamięci w Sobiborze. Trasy zostały oczyszczone, wykoszone i oznakowane, co poprawiło bezpieczeństwo i czytelność przestrzeni. Ze względów organizacyjnych ścieżki poprowadzono przez teren Nadleśnictwa, poza obszarem muzealnym, ograniczając ryzyko przypadkowego naruszenia stref grobów.

Przeprowadzone zostały także nasadzenia roślinnych, mające na celu stabilizację gruntu oraz ograniczenie erozji i wymywania szczątków. Dobór roślin oparto na wynikach badań, lokalnych warunkach przyrodniczych i założeniach koncepcji zielonego upamiętnienia, zakładającej minimalną ingerencję w krajobraz. Efekty tych działań będą monitorowane w kolejnych latach, co pozwoli na dalsze dostosowanie projektu.

Wreszcie, istotnym elementem prac było również opracowanie podstaw narracji dotyczącej genezy obu lokalizacji i założenia dla przyszłych działań edukacyjnych i informacyjnych.

Założenia dla przyszłych działań

Na podstawie przeprowadzonych badań, konsultacji z gronem eksperckim i interesariuszami, dyskusji podczas seminarium, a także działań terenowych, opracowane zostały założenia dla dalszych działań upamiętniających. Została ona uzgodniona z Naczelnym Rabinem Polski i Komisją Rabiniczną ds. cmentarzy przy Biurze Naczelnego Rabina Polski. Założenia te obejmują:

- 1. Zapewnienie godnego upamiętnienia**, zgodnego z tradycją i zasadami prawa żydowskiego w stopniu, jaki możliwy jest do realizacji w obecnych warunkach terenowych. Szczątki znajdujące się w dwóch lokalizacjach na bagnach zostały zbezczeszczone, przemieszczone i przez dekady wystawione były na działanie czynników atmosferycznych, ingerencje ludzi oraz zwierząt. Ze względu na specyfikę lokalizacji, niemożliwa jest realizacja upamiętnienia, które spełniałoby w pełni wytyczne prawa żydowskiego. W związku z tym - w konsultacji z Naczelnym Rabinem Polski i Komisją Rabiniczną ds. cmentarzy - ustalone zostało, że kluczowe jest zapewnienie wykonalnego minimum działań zabezpieczających w postaci wyraźnego wytyczenia granicy obszarów koncentracji szczątków oraz uniemożliwienie wchodzenia na te obszary ludziom oraz większym zwierzętom, a także zapewnienie podstawowej informacji na temat charakteru miejsca wraz z symbolami religijnymi właściwymi dla miejsca pochówku. Po oznaczeniu obu lokalizacji tablicami, które dokonane zostało w 2025 roku, w dalszej kolejności powinny przy obu lokalizacjach stanąć pomniki w formie nagrobków wraz z tablicami zawierającymi informację historyczną.
- 2. Wpisanie gestów upamiętniających w otoczenie**, obejmujące zarówno leśny krajobraz terenu zarządzanego przez Nadleśnictwo, jak i sąsiadujące z nim upamiętnienie należące do Muzeum i Miejsca Pamięci w Sobiborze. Choć może się to z pozoru wydawać przeciwstawne, proponowane podejście zakłada estetyczną i wizualną łączność gestów upamiętniających planowanych w dwóch lokalizacjach na bagnach z nieodległym pomnikiem, jednak zachowanie minimalistycznej i oszczędnej formy, odpowiadającej specyfice terenu. Może to zostać osiągnięte, na przykład, przez łączność kolorystyczną (użycie bieli, jasnych barw), korzystanie z podobnych materiałów (beton, kamień *Biała Marianna*), powtórzenie pewnych dominant wizualnych (wykorzystanie linii, nawiązujących do muru otaczającego polanę, na której znajduje się upamiętnienie). Obecnie to podejście wykorzystane zostało w oznaczeniu ścieżek prowadzących do obu lokalizacji poprzez

wymalowanie białych podłużnych linii na drzewach (przy pomocy specjalnej farby służącej do znakowania szlaków, trwałej, a zarazem bezpiecznej dla roślin).

3. **Zachowanie kameralnego, ustronnego charakteru miejsc**, bez rozbudowanej infrastruktury i kierowania do nich ruchu turystycznego. Ze względu na to, że obie lokalizacje znajdują się głęboko w lesie, na terenie bagnistym, konieczne jest uwzględnienie aspektu bezpieczeństwa. Ponieważ obecnie zdarzają się zwiedzający, którzy chcą je odwiedzić, należy zapewnić bezpieczny dostęp do nich, jednak celem nie powinno być kierowanie tam wszystkich odwiedzających Muzeum i Miejsce Pamięci w Sobiborze. Ponieważ lokalizacje znajdują się poza terenem Muzeum, instytucja nie ma możliwości stałego monitoringu tego terenu. Opiekę nad nim sprawuje Nadleśnictwo, jednak zakres związanych z tym obowiązków nie może ulec nadmiernemu rozszerzeniu. W związku z tym, ustalono z interesariuszami, że optymalnym rozwiązaniem będzie zapewnienie dostępu do obu miejsc osobom, które mają o nich wiedzę, bez instalowania oznaczeń i tablic informacyjnych, które mogłyby przyciągać tam dodatkowych, wcześniej nie poinformowanych zwiedzających. Zarazem, charakter ścieżek dojścia powinien wpisywać się w leśny krajobraz i czerpać inspirację z rozwiązań stosowanych np. w parkach krajobrazowych na terenach podmokłych.
4. **Klarowna informacja o genezie miejsc z naciskiem na prawdę historyczną i szacunek dla ofiar** powinna być dostępna odwiedzającym. Z jednej strony, jej ważnym zadaniem jest uświadomienie odwiedzającym, że miejsca, w których się znajdują, są grobami w rozumieniu judaizmu i że - pomimo ich nietypowej formy - powinny być w ten sposób traktowane. Ze względu na wagę, jaką przywiązuje się do obowiązku pogrzebania ciała i ochrony miejsca pochówku, gesty upamiętniające w tym miejscu powinny koncentrować się na ofiarach, których szczątki są tam zgromadzone. Częściowo ten postulat został spełniony przez zainstalowane w obu miejscach w roku 2025 tablice. Dalszym planem powinno być umieszczenie w obu miejscach macew (nagrobków), których inskrypcje w całości koncentrować się będą na ofiarach oraz zawierać charakterystyczne dla miejsc pochówku symbole (hebrajskie litery "pej" i "nun" oznaczające "tu spoczywają" i tancewa, czyli skrót od sformułowania "niech ich dusze będą związane węzłem życia"). Nagrobkom towarzyszyć powinny tablice z informacją historyczną, które w sposób klarowny i zgodny z aktualnym stanem wiedzy oraz badań informować będą o genezie obu miejsc, wskazując na powojenną praktykę przekopywania terenu obozu przez lokalną

ludność. Z konsultacji z lokalnymi interesariuszami i prowadzonych badań²¹ wynika, że historia powojennych praktyk na terenie byłego obozu jest szeroko znana w lokalnej społeczności. Narracja dostępna na tablicy historycznej powinna koncentrować się na faktach informujących zarówno o praktyce przekopywania terenu, jak i powojennych procesach sądowych niektórych spośród sprawców.

Podsumowanie

Zrealizowane w 2025 roku działania pozwoliły na objęcie opieką dwóch szczególnie wrażliwych miejsc złożenia szczątków ofiar Zagłady, przy jednoczesnym uwzględnieniu ograniczeń wynikających z warunków środowiskowych, lokalizacji poza terenem muzealnym oraz zasad żydowskiego prawa religijnego. Przeprowadzone badania potwierdziły niemożność jednoznacznego określenia pełnego zasięgu występowania szczątków, co przesądziło o konieczności przyjęcia podejścia ostrożnościowego, opartego na zabezpieczeniu obszarów ich największej koncentracji wraz z buforem bezpieczeństwa.

Wypracowane rozwiązania – obejmujące oznaczenie stref ochronnych, uporządkowanie dostępu do miejsc pochówku, pierwsze działania stabilizujące grunt oraz wprowadzenie minimalistycznych elementów informacyjnych – stanowią wstępne minimum ochrony i upamiętnienia w obecnych warunkach terenowych. Zastosowane podejście potwierdziło zasadność koncepcji niskoinwazyjnego, „zielonego” upamiętnienia, które nie dominuje krajobrazu, a jednocześnie wzmacnia ochronę miejsca i jego czytelność jako grobu w rozumieniu judaizmu.

Projekt ujawnił również znaczenie ścisłej współpracy między instytucjami publicznymi, zarządcą terenu oraz podmiotami reprezentującymi społeczność żydowską. Tylko w takim modelu możliwe jest prowadzenie działań respektujących zarówno wymogi religijne, jak i kwestie prawne, środowiskowe oraz bezpieczeństwa odwiedzających. Równolegle potwierdzono potrzebę odpowiedzialnego formułowania narracji historycznej dotyczącej genezy tych miejsc, ze szczególnym naciskiem na szacunek wobec ofiar oraz klarowność przekazu.

²¹ W 2017 roku Aleksandra Janus prowadziła wywiady z przedstawicielami lokalnej społeczności, które potwierdzają, że jest to znany element historii lokalnej; zaświadcza o tym także książka Pawła Piotra Reszki *Płuczki* wydana w 2019 roku przez Wydawnictwo Agora.

W toku konsultacji ustalono, że komunikacja i edukacja na temat tych lokalizacji powinna koncentrować się przede wszystkim wokół wizyt / okoliczności rocznicowych i na potrzeby szczególnie zainteresowanych grup odbiorców. Miejsca te - ze względu na utrudnioną dostępność i brak odpowiednich zasobów do tego, by sprawować odpowiednią kontrolę nad prowadzeniem tam regularnego ruchu zwiedzających - nie powinny być włączane do stałego programu wizyt indywidualnych. Na obecnym etapie Muzeum nie będzie kierować tam zwiedzających (poza przypadkami osób zainteresowanych), a co za tym idzie, nie ma potrzeby tworzenia odrębnego programu edukacyjnego. Istnieje potencjał przygotowania opracowania na potrzeby grup zainteresowanych - z wykorzystaniem materiałów źródłowych - które na dalszych etapach projektu może zostać przygotowane wspólnie z Muzeum.

Wypracowane w ramach projektu założenia tworzą podstawę dla długofalowej opieki nad miejscami zdeponowania szczątków oraz dla stopniowego rozwijania form ich upamiętnienia w kolejnych latach. Doświadczenia te mogą również stanowić punkt odniesienia dla podobnych działań podejmowanych w innych miejscach trudnego dziedzictwa, gdzie konieczne jest łączenie ochrony, pamięci i odpowiedzialnego udostępniania.

Załączniki:

1. Raport „Szata roślinna i możliwości zagospodarowania powierzchni występowania szczątków ludzkich w sąsiedztwie byłego niemieckiego obozu zagłady Sobibór”, autorstwa Michała Tyszkowskiego z Centrum Ochrony Mokradeł.
2. Projekt roślinnego upamiętnienia oraz plan opieki nad miejscem w kolejnych latach. Natalia Budnik architektka (dla) krajobrazu.

SZATA ROŚLINNA I MOŻLIWOŚCI ZAGOSPODAROWANIA POWIERZCHNI WYSTĘPOAWNIA SZCZĄTKÓW LUDZKICH W SĄSIEDZTWIE BYŁEGO NIEMIECKIEGO OBOZU ZAGŁADY SOBIBÓR

Michał TYSZKOWSKI, Centrum Ochrony Mokradł, ul. Żwirki i Wigury 101 lok. 1.135, 02-089
Warszawa, m.tyszkowski@bagna.pl

Słowa kluczowe:

miejsce pamięci, obóz zagłady Sobibór, szata roślinna, zagospodarowanie lasu

Wstęp

Badany teren składa się z dwóch powierzchni:

Powierzchnia 1 – 379 m²

Powierzchnia 2 – 746 m²

Znajdują się one w odległości około 600 metrów na północny zachód od Muzeum w Sobiborze (Rysunek 1). Są to miejsca zidentyfikowane jako punkty przepłukiwania szczątków ludzkich wydobytych z masowych mogił na terenie obozu zagłady Sobibór w celu odnalezienia w nich złota i innych kosztowności. Proceder ten był prowadzony przez lokalną ludność od zakończenia wojny do lat 80-tych dwudziestego wieku (RESZKA 2019). Celem badania przeprowadzonego 29.07.2025 oraz 9.08.2025 było poznanie roślinności oraz zidentyfikowanie zbiorowisk roślinnych badanego terenu, aby zaproponować możliwości jego zagospodarowania umożliwiającego godne upamiętnienie tych miejsc.

Przynależność fizjograficzna i geologia terenu

Teren badany wraz z otoczeniem znajduje się w mezoregionie Równina Łęczyńsko-Włodawska, w makroregionie Polesie Zachodnie, zwanym także Polesiem Podlaskim lub Lubelskim. Północną krawędź mezoregionu stanowi Garb Włodawski, będący podłużnym wałem moreny czołowej zlodowacenia środkowopolskiego, a południową tworzą wzniesienia Pagórów Chełmskich, zbudowane z glin zwałowych i piasków naglinowych, leżących na płytko zalegających wapiennych utworach kredowych (KONDRACKI 2009). Rzeźba tego obszaru uformowana została wskutek działalności lodowca warciańskiego i wód polodowcowych, które – z uwagi na płaski teren, utworzyły zastoisko polodowcowe. Powolny odpływ wód przyczynił się do powstania małych zbiorników wodnych, w których, w wyniku ich spłykania i zarastania, utworzyły się bagna i torfowiska. Utwory geologiczne rozmieszczone są mozaikowo. Dominują holocenijskie piaski, żwiry, mady rzeczne, torfy i namuły, przemieszane z plejstocenijskimi piaskami i mułkami jeziornymi zlodowacenia północnopolskiego i środkowopolskiego oraz piaskami i żwirami sandrowymi zlodowacenia środkowopolskiego. W części środkowej oraz na południu występują małe powierzchnie utworów kredowych – wapieni, opok i margli (WILGAT i wsp. 1991).

Materiały i metody

Badania terenowe przeprowadzono w dniach 29.07.2025 i 9.08.2025. Polegały one na skompletowaniu listy florystycznej badanych powierzchni oraz wykonaniu pomiarów i 12 zdjęć fitosocjologicznych, które następnie zostały opracowane komputerowo.

Zdjęcia fitosocjologiczne wykonano metodami fitosocjologii klasycznej (WYSOCKI, SIKORSKI 2014), a przy ich opracowaniu wykorzystano obowiązującą syntaksonomię (MATUSZKIEWICZ 2001).

Wszelkie pomiary oraz mapy wykonano przy użyciu oprogramowania QGIS wersja 3.40.7 natomiast tabelę fitosocjologiczną wykonano przy użyciu autorskiego oprogramowania FitoWin wersja 1.3.

Wyniki

Na badanych powierzchniach zidentyfikowano 46 gatunków roślin naczyniowych (Tabela 1). Wszystkie są gatunkami pospolitymi, powszechnie występującymi w wilgotnych lasach i na mokradłach w całej Polsce. Żaden z nich nie został wymieniony w Załączniku II Dyrektywy 92/43/EWG ani nie znajduje się na liście roślin chronionych (Rozporządzenie Ministra Środowiska - Dz.U. z 2014 r. poz. 1409), co oznacza, że ich ewentualne usunięcie w toku prac związanych z zagospodarowaniem terenu nie będzie wymagało zgody Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska.

Obie powierzchnie badanego terenu znajdują się na obszarze leśnym i są otoczone zbiorowiskami o charakterze olsu i tęgą. Na badanych powierzchniach, poza zbiorowiskami leśnymi, występuje również zbiorowisko *Urtica dioica-Impatiens noli-tangere*, silnie nitrofilne zbiorowisko ruderalne, które wykształciło się na wyniesionych przyzmacz materiał zawierającego glebę przemieszaną ze szczątkami ludzkimi, powstałych w wyniku przepłukiwania materiału przywiezionego z masowych mogił.

Na badanych powierzchniach zidentyfikowano trzy zbiorowiska roślinne. Tabela 2 zawiera zdjęcia fitosocjologiczne z zaznaczeniem (czarna ramka) lokalnych gatunków wyróżniających poszczególnych zbiorowisk.

Fraxino-Alnetum – tęgą jesionowo-olszowy, zajmuje około 50% Powierzchni 1 (Rysunek 2) oraz niewielki fragment Powierzchni 2 (Rysunek 3). Jest to zespół leśny należący do lasów wilgotnych, kształtujący się w lekko zabagnionych dolinach oraz na styku z olsami (SUGIER, RÓŻYCKI 2010). Zbiorowisko to reprezentują zdjęcia fitosocjologiczne 11, 12 oraz 21. W warstwie drzew dominuje olsza czarna (*Alnus glutinosa*), domieszkę stanowi dąb szypułkowy (*Quercus robur*) i sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*), nie stwierdzono występowania jesionu (*Fraxinus excelsior*), ponieważ zbiorowisko wykształcone jest w zubożalej, mocno wilgotnej formie, nawiązującej do olsu. Wyróżnia je występowanie gatunków z klasy *Fagetalia*, takich jak nerecznica samcza (*Dryopteris filix-mas*), czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*), leszczyna pospolita (*Coryllus avellana*), prosownica rozpięzchła (*Millium effusum*), czartawa pospolita (*Circaea lutetiana*) oraz kokoryczka wielokwiatowa (*Polygonatum multiflorum*). Charakterystyczne jest również przechodzenie niektórych gatunków borowych, takich jak siódmaczek leśny (*Trientalis europaea*), konwalijka dwulistna (*Maianthemum bifolium*), szczawik zajęczy (*Oxalis acetosella*) oraz inwazyjnego gatunku czeremcha amerykańska (*Prunus serotina*).

Ribeso nigri-Alnetum – ols porzeczkowy, zajmuje większość Powierzchni 2 (Rysunek 3). Jest to bardzo wilgotny las olszowy o strukturze kępkowo-dolinkowej, z wodą utrzymującą się w dolinkach na powierzchni gruntu przez cały rok. Zbiorowisko to reprezentują zdjęcia fitosocjologiczne 22-25 oraz 28. Jedynym drzewem jest olsza czarna (*Alnus glutinosa*), warstwa krzewów prawie nie występuje. Zbiorowisko wyróżniają gatunki ze związku *Alnion glutinosae* – turzyca długokłosa (*Carex elongata*) oraz psianka słodkogórz (*Solanum dulcamara*) (Tabela 2). Charakterystyczny jest także udział gatunków z klasy *Phragmitetea*, takich jak trzcina pospolita (*Phragmites australis*) i turzyca brzegowa (*Carex riparia*). Ols porzeczkowy wykształcony jest w bardzo ubogiej formie, z liczbą gatunków w zdjęciu nie przekraczającą 13.

Zbiorowisko *Urtica dioica*-*Impatiens noli-tangere*. Zbiorowisko pokrzywy i niecierpka wykształciło się na obu badanych powierzchniach i zajmuje kilkudziesięciocentymetrowe wyniesienia zbudowane z pozostałości po wypłukanym materiale zawierającym szczątki ludzkie. Ze względu na obecność tych ostatnich podłoże jest tu bogate w azot, czego skutkiem jest niemal całkowita dominacja silnie nitrofilnego gatunku pokrzywa zwyczajna (*Urtica dioica*), którego wysokość przekracza 2 metry. Zbiorowisko to reprezentują zdjęcia fitosocjologiczne 13, 14, 26 i 27 (Tabela 2). Dominacja pokrzywy eliminuje większość innych gatunków, poza nią występuje w większej ilości niecierpek pospolity (*Impatiens noli-tangere*) oraz nercznica samcza (*Dryopteris filix-mas*). Pozostałe gatunki to pojedyncze rośliny przechodzące z sąsiadujących zbiorowisk. Liczba gatunków w zdjęciu nie przekracza ośmiu.

Na podstawie zidentyfikowanych zbiorowisk roślinnych oraz lokalnych warunków hydrologicznych, zgodnie z najlepszymi praktykami wykorzystania badań fitosocjologicznych do kształtowania krajobrazu (WYSOCKI C., SIKORSKI P. 2014), opracowano poniższe zalecenia dotyczące zagospodarowania badanych powierzchni:

Powierzchnia 1:

W celu zagospodarowania Powierzchni 1, mającego na celu upamiętnienie miejsca pamięci, zalecamy pozostawienie drzew i usunięcie dziko rosnących krzewów, zwłaszcza czerechmy późnej (*Prunus serotina*). Należy również usunąć w całości zarośla pokrzywy i niecierpka i w tym miejscu przekopać glebę na głębokość co najmniej 15 centymetrów, w celu usunięcia kłączy i korzeni. W miejscu porośniętym obecnie przez pokrzywę doskonale powinien zadomowić się bodziszek żałobny (*Geranium phaeum*), który jest rośliną okrywową, preferującą miejsca żyzne i wilgotne. Jego ciemnofioletowe kwiaty doskonale podkreślają nostalgiczny charakter tego miejsca. Poza bodziszkiem dobrą domieszką może być czyściec leśny (*Stachys sylvatica*), który nie ma charakteru okrywowego, ale jego wysokie kwiatostany mogą wyrastać ponad okrywę bodziszka tworząc niewielkie kępy.

Pozostałą część Powierzchni 1 można zagospodarować dosadzając do istniejącej roślinności paprocie – nercznicę samczą (*Dryopteris filix-mas*) oraz pióropusznika strusiego (*Matteuccia struthiopteris*), usuwając obecnie rosnącą ekspansywną paproć orlicę pospolitą (*Pteridium aquilinum*). W warstwie poniżej paproci zalecamy wprowadzenie kępowej trawy trzęślicy modrej (*Molinia caerulea*) oraz turzycy zaostroznej (*Carex gracilis*).

Powierzchnia 2.

Druga powierzchnia jest trudniejsza do zagospodarowania ze względu na olsowy charakter. Tutaj również należy usunąć krzewy i pokrzywy. Część porośniętą pokrywami należy zagospodarować w sposób analogiczny do sposobu opisanego dla Powierzchni 1. Na pozostałej części zalecamy pozostawić obecnie występujące rośliny, zwłaszcza turzycę i dodatkowo można wprowadzić turzycę nibyciborowatą (*Carex pseudocyperus*) turzycę zaostrozoną (*Carex gracilis*) oraz dobrze prezentujące się zioła, takie jak ostrożeń błotny (*Cirsium palustre*), ostrożeń warzywny (*Cirsium oleraceum*) i gorysz błotny (*Peucedanum palustre*). Można też rozważyć wprowadzenie kilku krzewów porzeczki czarnej (*Ribes nigrum*).

Analiza hydrologiczna na podstawie zbiorowisk roślinnych

Ols porzeczkowy zajmujący większość badanych powierzchni jest zbiorowiskiem o charakterze immersyjnym, na glebie o klasie wilgotności +5, czyli z wodą gruntową na powierzchni (SUCCOW, JOOSTEN 2001, ZEITZ 2016). Oznacza to, że miejsca porośnięte przez to zbiorowisko są zasilane

wodą zalewową i woda utrzymuje się na powierzchni przez cały rok. Fluktuacje poziomu wody zależą od warunków lokalnych – jej wyższy poziom może występować na wiosnę lub po intensywnych opadach, jednak nigdy nie opada poniżej powierzchni. Efektem jest utrzymywanie się w tych miejscach najczęściej roślinności o charakterze szuwarowym. Rośliny nieodporne na zalewanie mogą występować jedynie na kępach, tworzących się wokół pni drzew.

Łęg jesionowy jest zbiorowiskiem o charakterze emmersyjno-immersyjnym, czyli zasilanych głównie wodą gruntową z możliwymi okresowymi krótkotrwałymi zalaniem. Na badanym terenie występuje na glebie o klasie wilgotności +3, czyli z wodą gruntową na głębokości 20-30 cm pod powierzchnią gruntu. W ciągu ostatnich lat, w związku ze zmianami klimatycznymi zalewanie prawdopodobnie nie występuje. Łęgi w dolinach rzecznych są zalewane podczas powodzi, natomiast w miejscach przylegających do olsów były zalewane na wiosnę, kiedy topniejący śnieg gwałtownie podwyższał poziom wody, a częściowo zamrożona gleba ograniczała jej wsiąkanie. Obecnie przy ciepłych i niemal bezśnieżnych zimach takie zjawisko występuje rzadko.

Zbiorowisko pokrzywy i niecierpka ma charakter wyłącznie emmersyjny, jest zasilane przed podsiąk kapilarny z wód gruntowych, a zalewanie nigdy nie występuje. Wyniesienie gruntu powoduje spadek klasy wilgotności do poziomu +2/+3, woda gruntowa znajduje się w tych miejscach około 40-60 cm pod powierzchnią.

Literatura

DYREKTYWA RADY 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory

KONDRACKI J. 2009. Geografia regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

MATUSZKIEWICZ W. 2001. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

RESZKA P. P. 2019. Płuczki. Poszukiwacze żydowskiego złota. Wydawnictwo Agora, Warszawa

ROZPORZĄDZENIE Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin (Dz.U. z 2014 r. poz. 1409)

SUCCOW M., JOOSTEN H., Landschaftsökologische Moorkunde. 2001. Stuttgart

SUGIER P., RÓŻYCKI A. 2010. Charakterystyka geobotaniczna Poleskiego Parku Narodowego. [W:] Obidziński A. (red.), Z Mazowsza na Polesie i Wileńszczyznę. Zróżnicowanie i ochrona szaty roślinnej pogranicza Europy Środkowej i Północno-Wschodniej. Polskie Towarzystwo Botaniczne – Zarząd Główny, Warszawa, 131-146

WILGAT T., MICHALCZYK Z., TURCZYŃSKI M., WOJCIECHOWSKI K.H. 1991. Jeziora łęczyńsko-włodawskie, Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej, XIX, PAN O/Kraków.

WYSOCKI C., SIKORSKI P. 2014. Fitosocjologia stosowana w ochronie i kształtowaniu krajobrazu. Wydawnictwo SGGW, Warszawa

ZEITZ, J. 2016. Drainage induced peat degradation processes. In: Wichtmann, W., & Schröder, C. Hans Joosten, eds. 2016 Paludiculture-Productive Use of Wet Peatlands. Schweizerbart Science Publishers, Stuttgart

Nr	Gatunek	Powierzchnia 1	Powierzchnia 2
1	<i>Agrostis stolonifera</i> (Mietlica rozłogowa)		+
2	<i>Alnus glutinosa</i> (Olsza czarna)	+	+
3	<i>Anemone nemorosa</i> (Zawilec gajowy)	+	
4	<i>Athyrium filix-femina</i> (Wietlica samicza)		+
5	<i>Bidens tripartitus</i> (Olsza czarna)	+	
6	<i>Carex elongata</i> (Turzyca długokłosa)		+
7	<i>Carex riparia</i> (Turzyca brzegowa)		+
8	<i>Circaea lutetiana</i> (Czartawa pospolita)	+	
9	<i>Cirsium oleraceum</i> (Ostrożeń warzywny)		+
10	<i>Cirsium palustre</i> (Ostrożeń błotny)		+
11	<i>Corylus avellana</i> (Leszczyna pospolita)	+	+
12	<i>Dryopteris filix-mas</i> (Nerecznica samcza)	+	+
13	<i>Equisetum palustre</i> (Skrzyp błotny)	+	
14	<i>Frangula alnus</i> (Kruszyna pospolita)	+	+
15	<i>Galeopsis pubescens</i> (Poziewnik miękkowłosy)	+	
16	<i>Galium palustre</i> (Przytulia błotna)		+
17	<i>Geum rivale</i> (Kuklik zwisty)		+
18	<i>Glechoma hederacea</i> (Bluszcz kurdybanek)	+	
19	<i>Impatiens noli-tangere</i> (Niecierpek pospolity)	+	+
20	<i>Juncus effusus</i> (Sit rozpierzchły)		+
21	<i>Lycopus europaeus</i> (Karbieniec pospolity)		+
22	<i>Lysimachia vulgaris</i> (Tojeść pospolita)	+	+
23	<i>Lythrum salicaria</i> (Krwawnica pospolita)		+
24	<i>Maianthemum bifolium</i> (Konwalijka dwulistna)	+	+
25	<i>Milium effusum</i> (Prosownica rozpierzchła)	+	+
26	<i>Myosotis palustris</i> (Niezapominajka błotna)		+
27	<i>Myosoton aquaticum</i> (Kościenica wodna)		+
28	<i>Oxalis acetosella</i> (Szczawik zajęczy)	+	+
29	<i>Paris quadrifolia</i> (Czworolist pospolity)	+	
30	<i>Peucedanum palustre</i> (Gorysz błotny)		+
31	<i>Phragmites australis</i> (Trzcina pospolita)		+
32	<i>Pinus sylvestris</i> (Sosna pospolita)		+
33	<i>Polygonatum multiflorum</i> (Kokoryczka wielokwiatowa)	+	
34	<i>Polygonum hydropiper</i> (Rdest ostrogorki)		+
35	<i>Prunus padus</i> (Czeremcha zwyczajna)	+	+
36	<i>Prunus serotina</i> (Czeremcha amerykańska)	+	
37	<i>Pteridium aquilinum</i> (Orlica pospolita)	+	
38	<i>Quercus robur</i> (Dąb szypułkowy)		+
39	<i>Rubus idaeus</i> (Malina właściwa)	+	+
40	<i>Solanum dulcamara</i> (Psianka słodkogórz)		+
41	<i>Sorbus aucuparia</i> (Jarząb pospolity)	+	+
42	<i>Thelypteris palustris</i> (Zachyłnik błotny)		+
43	<i>Trientalis europaea</i> (Siódmaczek leśny)	+	
44	<i>Urtica dioica</i> (Pokrzywa zwyczajna)	+	+
45	<i>Vaccinium myrtillus</i> (Borówka czarna)		+
46	<i>Viburnum opulus</i> (Kalina koralowa)	+	+

Tabela 1. Lista florystyczna badanych powierzchni

Data – rok		2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025	2025
Data - miesiąc		7	7	8	8	8	8	8	8	8	7	7	8
Data - dzień		29	29	29	9	9	9	9	9	9	29	29	9
Region		Sobibór Pow. 1	Sobibór Pow. 1	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 2	Sobibór Pow. 1	Sobibór Pow. 1	Sobibór Pow. 2
Numer zdjęcia		11	12	21	28	22	23	24	25	26	13	14	27
Powierzchnia zdjęcia [m2]		50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
Liczba gatunków w zdjęciu		15	17	15	14	13	11	13	13	7	6	16	15
Zwarcie warstwy b		17,8%	17,6%	100,0%	17,5%	100,0%	0,0%	0,0%	17,5%	0,0%	0,0%	0,0%	17,5%
Zwarcie warstwy c		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	93,1%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Zwarcie warstwy d		17,5%	35,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	35,0%	75,0%	0,0%
Zwarcie warstwy a		20%	55,0%	100,0%	62,5%	87,5%	0,0%	62,5%	0,0%	37,5%	0,0%	37,5%	62,5%

Drzewa:

[illegible]

Alnion glutinosae:

Solanum dulcamara					+		1	1	1				+	III
Carex elongata					3	+	r	+	3				3	III
Lycopus europaeus													+	I

Fagetalia:

Dryopteris filix-mas			3	2	3	2	2	2	2	1	+	1	1	V
Prunus padus	c		1	1										III
Prunus padus	b	1		3	1	3			1				1	III
Milium effusum			1	+		+			+	1		+		III
Corylus avellana	c	+	+	r								+		II
Corylus avellana	b		+											II
Circaea lutetiana			+									+		I

Gatunki sporadyczne:

Polygonatum multiflorum 11 (+), Paris quadrifolia 14 (+)

Phragmitetalia:

Phragmites australis					1		1	2	1	1			1	III
Carex riparia					r	r	4	3					2	II

Gatunki sporadyczne:

Thelypteris palustris 27 (+), Peucedanum palustre 27 (+), Galium palustre 28 (+)

Molinietalia:

Lysimachia vulgaris						+	+	+			+	+	III
Juncus effusus				3		1	2	1					II
Myosotis palustris						+	+						I
Cirsium oleraceum				+								+	I

Gatunki sporadyczne: *Lythrum salicaria* 28 (+), *Equisetum palustre* 14 (+), *Cirsium palustre* 28 (+)

Gatunki towarzyszące:

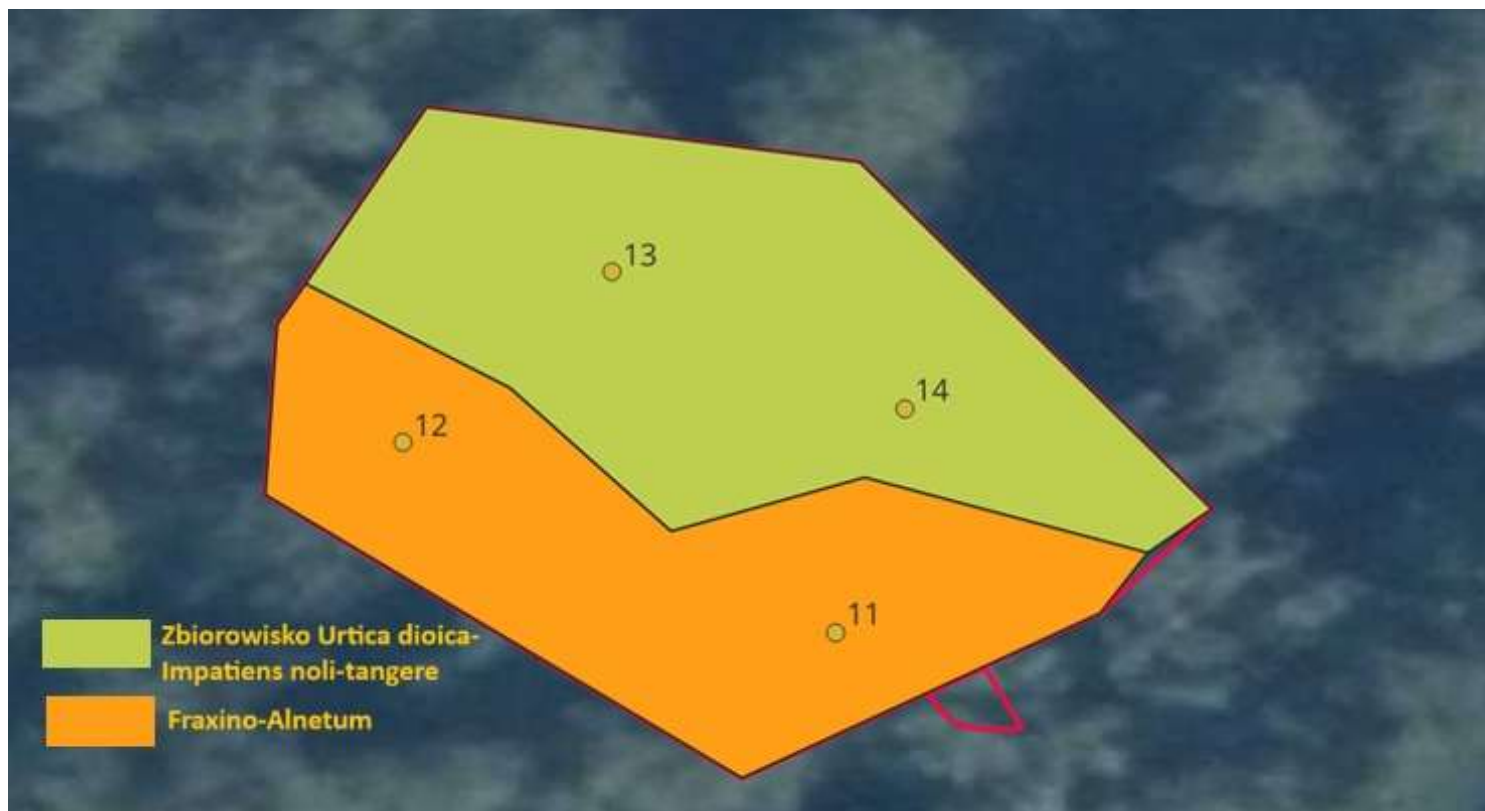
[illegible]

Polytrichum sp.		1	+										I
Athyrium filix-femina				3		2							I
Gatunki sporadyczne:	Vaccinium myrtillus 22 (+), Sphagnum squarrosum. 12 (1), Polygonum hydropiper 23 (+), Myosoton aquaticum 28 (+), Glechoma hederacea 13 (+), Geum rivale 26 (+), Galeopsis pubescens 14 (+), Dicranum sp. 14 (2), Calypogeia sp. 13 (1), Bidens tripartitus 11 (+), Anemone nemorosa 11 (+), Agrostis stolonifera 21 (+)												

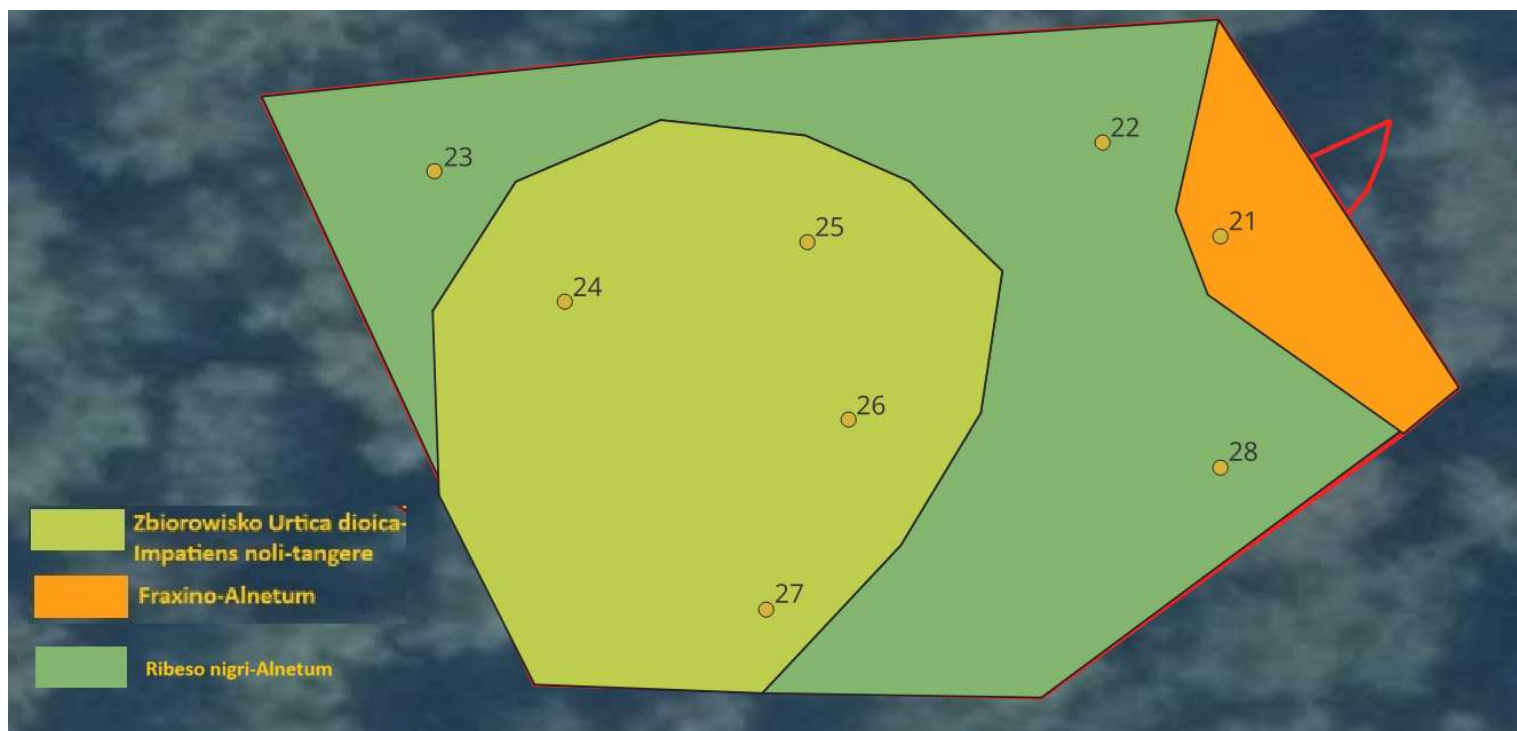
Tabela 2. Zbiorowiska roślinne badanych powierzchni.

Rysunek 1. Położenie badanych powierzchni

Rysunek 2. Zbiorowiska roślinne na Powierzchni 1. Numerowane punkty oznaczają położenie zdjęć fitosocjologicznych.

Rysunek 3. Zbiorowiska roślinne na Powierzchni 2. Numerowane punkty oznaczają położenie zdjęć fitosocjologicznych.

The background of the entire page is a halftone illustration. It depicts a landscape with several tree trunks, some of which are partially submerged in a body of water. The trunks are rendered with varying shades of green, grey, and brown, suggesting moss or lichen. The water is represented by a dense pattern of small dots, creating a textured effect. The overall composition is vertical, with the trunks extending from the bottom towards the top.

zapomniane

Sobibór 2025

Cel projektu

Projekt zielonego upamiętniania w Sobiborze traktuje zastany krajobraz jako przewodnika przez miejsce pamięci. Różne siedliska – od borów przez łęg aż po ols – tworzą sekwencję doświadczeń, które prowadzą odwiedzającego przez przestrzeń, wprowadzając w ciszę, skupienie i refleksję nad historią miejsca. Kolejność działań zabezpieczyć – upamiętnić – udostępnić odzwierciedla etyczną logikę pracy w terenie: najpierw chronimy wrażliwe obszary, następnie nadajemy im symboliczny i narracyjny wymiar, a na końcu umożliwiamy ich świadome, selektywne doświadczenie.

1. Zabezpieczyć

Naturalne zbiorowiska i ukształtowanie terenu chronią wrażliwe obszary. Minimalna ingerencja w grunt i wykorzystanie roślinności rodzimej z siedliskiem stabilizują teren i zabezpieczają miejsca spoczynku ofiar.

2. Upamiętnić

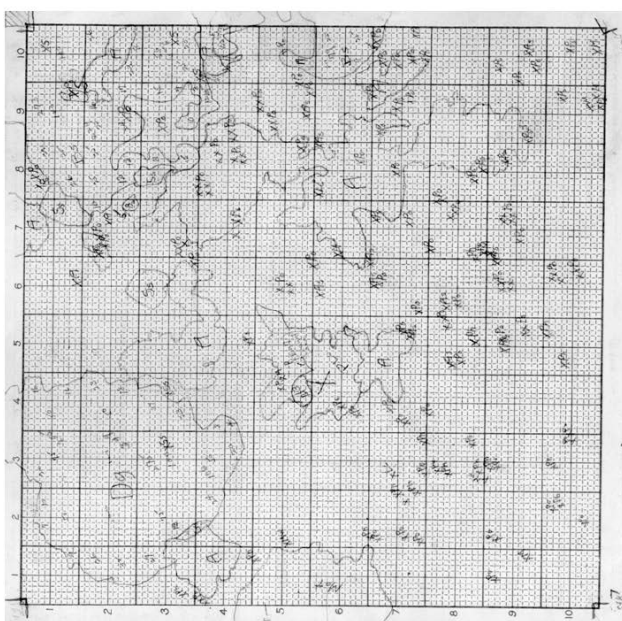
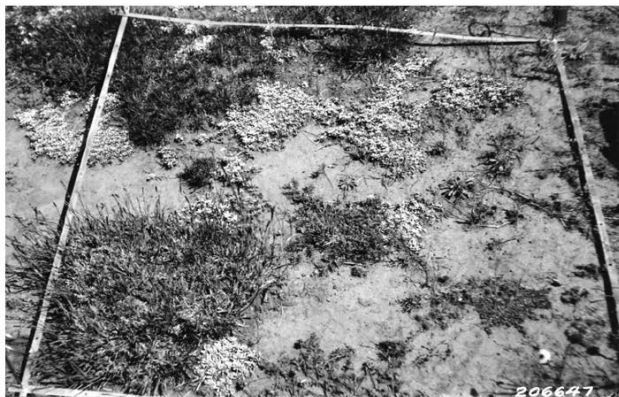
Dobór gatunków i kompozycja zieleni tworzą żywą narrację pamięci. Akcenty białych kwiatów i symboliczne elementy kierują uwagę odwiedzających i wzmacniają doświadczenie refleksji.

3. Udostępnić

Ruch w terenie prowadzony jest selektywnie, wzdłuż krawędzi zbiorowisk i punktów styku. Krótkie kładki i subtelnie podkreślone ścieżki umożliwiają kontakt z krajobrazem, nie naruszając jego integralności.

Badania fitosocjologiczne

mapowanie zbiorowisk roślinności
metodą zdjęcia fitosocjologicznego

Fitosocjologia to dział botaniki badający zbiorowiska roślinne (fitocenozy), ich skład, strukturę i klasyfikację. Termin ten, wprowadzony w 1896 r. przez polskiego botanika Józefa Paczoskiego, pochodzi z połączenia greckiego *phyton* (roślina) oraz łacińskiego *socius* (towarzysz/społeczeństwo) i *logia* (nauka), oznaczając „naukę o społecznościach roślinnych”.

Badania fitosocjologiczne stanowią kluczowe narzędzie rozpoznania krajobrazu jako systemu przyrodniczego i historycznego jednocześnie. Pozwalają one nie tylko opisać aktualny stan roślinności, lecz także odczytać ślady dawnych przekształceń terenu, zmian hydrologicznych oraz ingerencji antropogenicznych zapisanych w strukturze i składzie zbiorowisk roślinnych. W kontekście miejsc pamięci mają one szczególne znaczenie, ponieważ umożliwiają nieinwazyjne rozpoznanie obszarów wrażliwych, w tym potencjalnych lokalizacji masowych mogił i wtórnych przemieszczeń szczątków ludzkich.

Historycznie badania fitosocjologiczne były wykorzystywane również instrumentalnie. Heinz Ellenberg i przede wszystkim Reinhold Tüxen, twórca nowoczesnej fitosocjologii krajobrazowej, uczestniczył w analizach siedliskowych wykorzystywanych przez administrację III Rzeszy przy lokalizowaniu obozów zagłady jako obiektów izolowanych – w miejscach trudno dostępnych, podmokłych, leśnych, o ograniczonej penetracji człowieka. Paradoksalnie te same metody, które służyły planowaniu infrastruktury zbrodni, dziś umożliwiają jej identyfikację, ochronę i godne upamiętnienie.

Współcześnie fitosocjologia pozwala traktować krajobraz jako archiwum biologiczne, w którym roślinność przechowuje informacje o przeszłych wydarzeniach. Jej zastosowanie w projektowaniu interwencji w miejscach pamięci umożliwia prowadzenie działań opartych na szacunku, minimalnej ingerencji i zgodności z naturalnymi procesami, czyniąc krajobraz aktywnym nośnikiem pamięci, a nie jedynie tłem dla narracji historycznej.

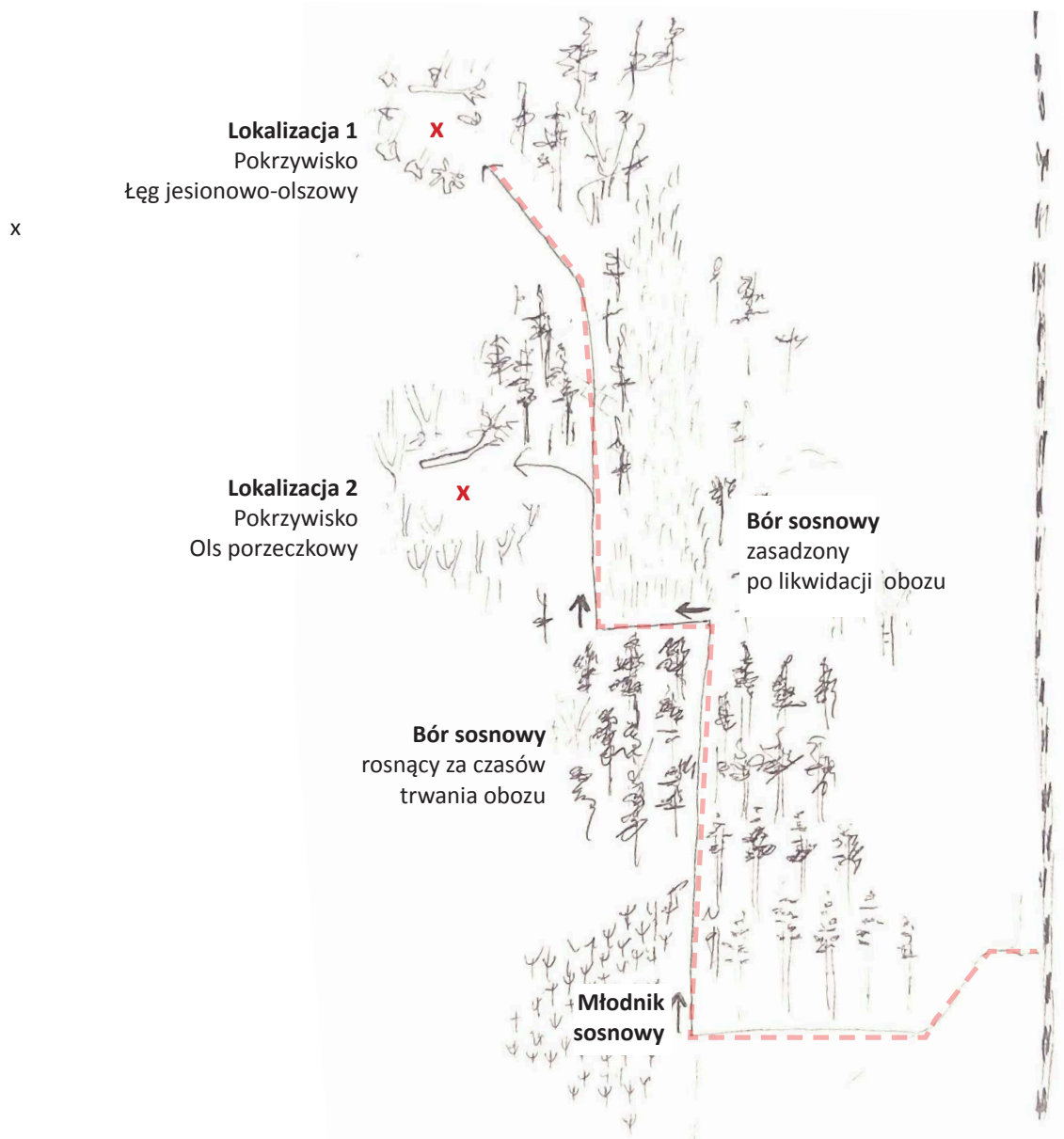
Badania fitosocjologiczne nie tylko opisują stan przyrody, ale dostarczają kluczowego narzędzia projektowego, które:

- + ogranicza ingerencję do minimum,
- + pozwala zachować integralność miejsca spoczynku ofiar,
- + umożliwia stworzenie krajobrazu pamięci opartego na autentyczności, a nie formach monumentalnych.

Sekwencja przestrzeni jako narracja

Zidentyfikowane na badanym terenie siedliska nie są jedynie jednostkami przyrodniczymi, lecz tworzą zróżnicowaną sekwencję krajobrazową, która wpływa na sposób poruszania się, percepcję przestrzeni oraz emocjonalny odbiór miejsca przez człowieka. Różnice w wilgotności, strukturze roślinności, dostępności terenu i stopniu przejrzystości przestrzeni przekładają się bezpośrednio na odmienne jakości doświadczenia: od otwarcia i orientacji, przez zawężenie i spowolnienie, aż po zatrzymanie i wycofanie.

Najistotniejsze znaczenie mają nie pojedyncze siedliska, lecz przejścia pomiędzy nimi. To właśnie one budują narrację krajobrazu i prowadzą odwiedzającego przez miejsce pamięci w sposób odczuwany ciałem i zmysłami, a nie jedynie poprzez informację. Takie podejście wzmacnia etyczny wymiar przestrzeni – nie wszystko jest dostępne i nie wszystko podlega wizualnej interpretacji. Zróżnicowanie siedlisk naturalnie porządkuje ruch i zachowanie odwiedzających, pozwalając, aby krajobraz stał się aktywnym medium pamięci, a nie jedynie tłem dla narracji historycznej.

Sekwencja przestrzeni

x
xx

Zbiorowiska nitrofilne

ludzki ślad
naruszenia krajobrazu

5.

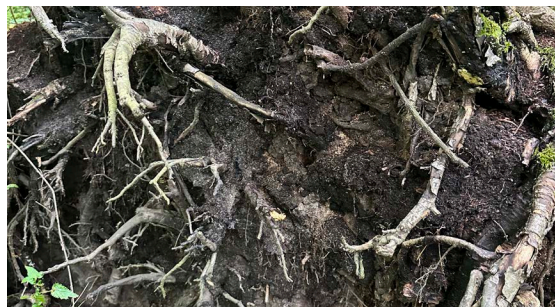

Łęg jesionowo-olszowy

wiek 100 lat

zejście w dół
zatrzymanie

4.

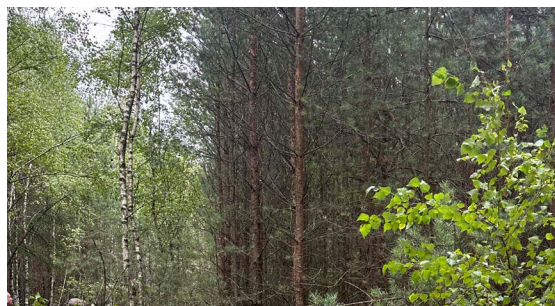

Ols porzeczkowy

wiek 100 lat

zagłębienie
cisza, granica dostępności

3.

Bór świeży

wiek 30 lat

domknięcie wizualne
na krawędzi z obozem,
zaburzenie rytmu

2.

Bór świeży

wiek 100 lat

rytmiczna „aleja”

1.

Młodnik sosnowy

wiek 7 lat

strefa wejścia

Przebieg ścieżki - sekwencja przestrzeni leśnych

Alternatywne ścieżki powrotu

Strefa wejścia - młodnik sosnowy

Ukształtowanie terenu

Zbiorowiska roślinne a ukształtowanie terenu

Rzeźba terenu badanego obszaru w wyraźny sposób kształtuje układ siedlisk leśnych i ich przestrzenne następstwo. Znaczne różnice wysokości przekładają się bezpośrednio na zmiany wilgotności gleb, rodzaju roślinności oraz charakteru drzewostanów. Partie wyniesione, dobrze zdrenowane, zajmują bory świeże o przejrzystej strukturze i dominacji sosny. W obniżeniach terenu gromadzi się woda, a gleby stają się cięższe i słabiej przepuszczalne, co sprzyja rozwojowi łęgów i olsów.

Ta zależność między ukształtowaniem terenu a typem siedliska tworzy czytelną logikę krajobrazu. Wraz ze zmianą wysokości zmienia się światło, dostępność przestrzeni i rytm drzewostanu. Krajobraz staje się sekwencją stref o odmiennym charakterze — od suchych, otwartych borów po wilgotne, zwarte i trudniej dostępne olsy — co bezpośrednio wpływa na sposób poruszania się i percepcję przestrzeni przez człowieka.

Poziom wody a siedlisko roślinne

Zróżnicowanie zbiorowisk roślinnych na badanym terenie pozwala odczytać lokalne warunki wodne i układ hydrologiczny. Poszczególne siedliska wskazują na różną głębokość zalegania wód gruntowych oraz odmienne stopnie uwilgotnienia gleb, ściśle związane z rzeźbą terenu. Zróżnicowanie zbiorowisk roślinnych pozwala odczytać lokalne warunki wodne oraz zależność między rzeźbą terenu a poziomem wód gruntowych. Poszczególne siedliska wskazują na wyraźne różnice w uwilgotnieniu gleb i głębokości zalegania wody.

Siedliska a głębokość wody gruntowej:

1. Ols porzeczkowy

woda na powierzchni gruntu (stałe zalewanie)

2. Łęg jesionowo-olszowy

woda gruntowa 20–30 cm pod powierzchnią

3. Zbiorowiska nitrofilne pokrzywy

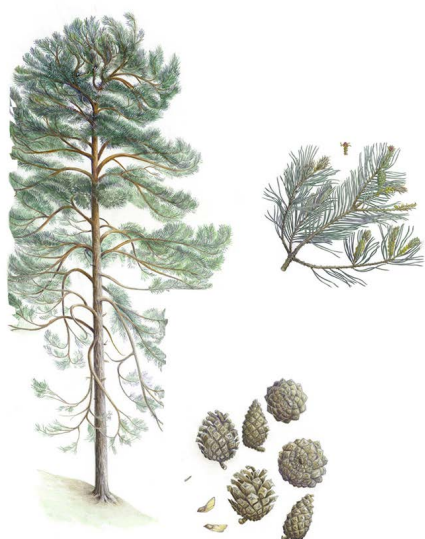
woda gruntowa 40–60 cm pod powierzchnią

4. Bór świeży

woda 60 cm i głębiej

Siedlisko boru świeżego

Bór świeży – drzewostan 85+ lat

Dominacja sosny z domieszką brzozy i dębu w podszycie. Wyraźny rytm pionowych pni, naprzemienność ciemnych sosen i jasnych brzoź. Najstarsze drzewa pamiętają okres funkcjonowania obozu. W sąsiedztwie obozu drzewostan prześwietlony w wyniku trzebieży.

Rytmiczny układ pni tworzy wrażenie naturalnej alei prowadzącej w głąb lasu. Przestrzeń jest czytelna i uporządkowana. Światło i rytm sprzyjają spokojnemu marszowi i koncentracji uwagi.

Bór świeży – drzewostan 30 lat

Młodszy, gęstszy drzewostan sosnowy o słabiej wykształconym podszycie, lecz znacznie mniejszej przejrzystości przestrzeni. Zwarta struktura ogranicza widoczność.

Siedlisko to domyka wcześniejszą „aleję”. Las staje się ciemniejszy i nieprzenikalny. Oś widokowa zostaje zamknięta, a przestrzeń wymusza zmianę kierunku ruchu. Pojawia się wrażenie zaburzenia i zatrzymania.

Młodnik sosnowy – 7 lat

Młode nasadzenia sosny o niewielkiej wysokości i luźnej strukturze. Brak wykształconych warstw leśnych, duży udział światła docierającego do gruntu. Przestrzeń otwarta, jeszcze nieukształtowana przez procesy sukcesji.

Krajobraz otwarty, czytelny, pozbawiony poczucia zagrożenia. Umożliwia orientację i swobodny ruch. Jest to przestrzeń wrażeniowo „nowa”, kojarząca się z początkiem, odrodzeniem i wejściem w teren.

Struktura boru trzęślicowego *Molinio -Pinetum*

Wysocki Cz., Sikorski P. 2002.

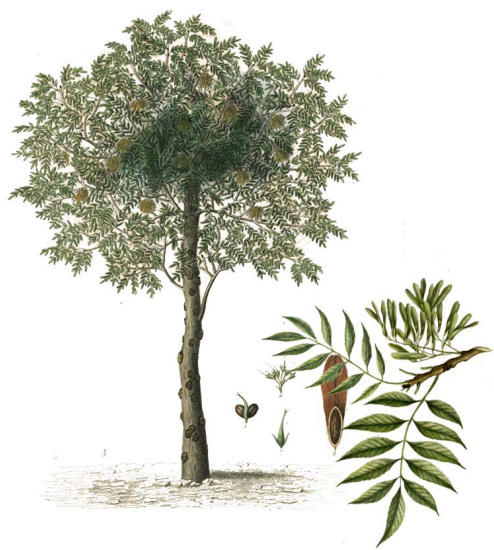
Fitosocjologia stosowana. Wyd. SGGW, Warszawa

Siedlisko łągu olszowo- jesionowego

Struktura łągu olszowo - jesionowego (*Fraxino - Alnetum*)

1. *Alnus glutinosa*
2. *Fraxinus excelsior*
3. *Padus avium*
4. *Euonymus europaeus*

Wysocki Cz., Sikorski P. 2002.

Fitosocjologia stosowana. Wyd. SGGW, Warszawa

Opis przyrodniczy siedliska

Struktura półotwarta, warstwowa. Luźny strop koron przepuszcza światło. Podszyt fragmentaryczny, runo z paprociami i roślinami cienioznośnymi. Zachowane osie widokowe i rytm pni. W składzie gatunkowym dominuje olsza czarna, z domieszką dębu i sosny. W runie i podszycie występują: nerecznica samcza, czeremcha zwyczajna, leszczyna, prosownica rozpierzchła, czartawa pospolita, kokoryczka wielokwiatowa, siódmaczek leśny, konwalia dwulistna, szczawik zajęczy, czeremcha amerykańska.

Opis doświadczenia człowieka

Przestrzeń sprzyja orientacji i ruchowi. Jest to strefa adaptacyjna – przejście z terenów suchych w bardziej wilgotne. Doświadczenie ciche, skupione, lecz nieprzytłaczające.

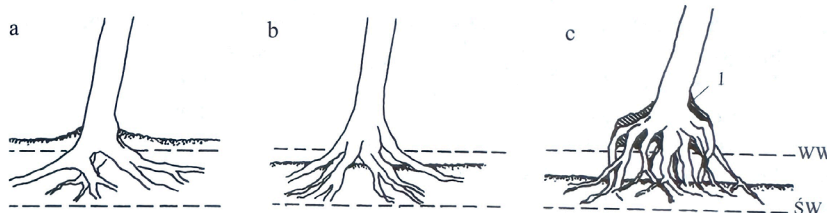

Siedlisko olsu porzeczkowego

Struktura olsu porzeczkowego (*Ribeso nigri* - *Alnetum*)

1. *Alnus glutinosa*

Wysocki Cz., Sikorski P. 2002.

Fitosocjologia stosowana. Wyd. SGGW, Warszawa

Opis przyrodniczy siedliska

Zwarta struktura olszy, kępkowo-dolinkowa mikrorzeźba terenu, stała obecność wody. Runo turzycowe, ubogie florystycznie. Nisko osadzone korony drzew, brak przejrzystości.

Jedynym drzewem jest olsza czarna. Struktura kępkowa olszy powstaje w miejscach stale zalewanych, gdzie korzenie wypiętrzają się nad podłożem w poszukiwaniu powietrza i stabilizacji. Drzewa rosną w skupiskach, a między nimi pozostają wodne lub wilgotne obniżenia, tworząc charakterystyczny mozaikowy układ siedliska. W runie i kępach rosną: turzycza długokłosa, psianka słodkogórz, trzcina pospolita, turzycza brzegowa.

Opis doświadczenia człowieka

Teren sprawia wrażenie niedostępnego i „nie-ludzkiego”. Ruch jest utrudniony, często niemożliwy. Monotonia form i cisza budują poczucie izolacji. Siedlisko wyznacza naturalną granicę.

Siedlisko nitrofilne pokrzywy

Uwarunkowania przyrodnicze siedliska

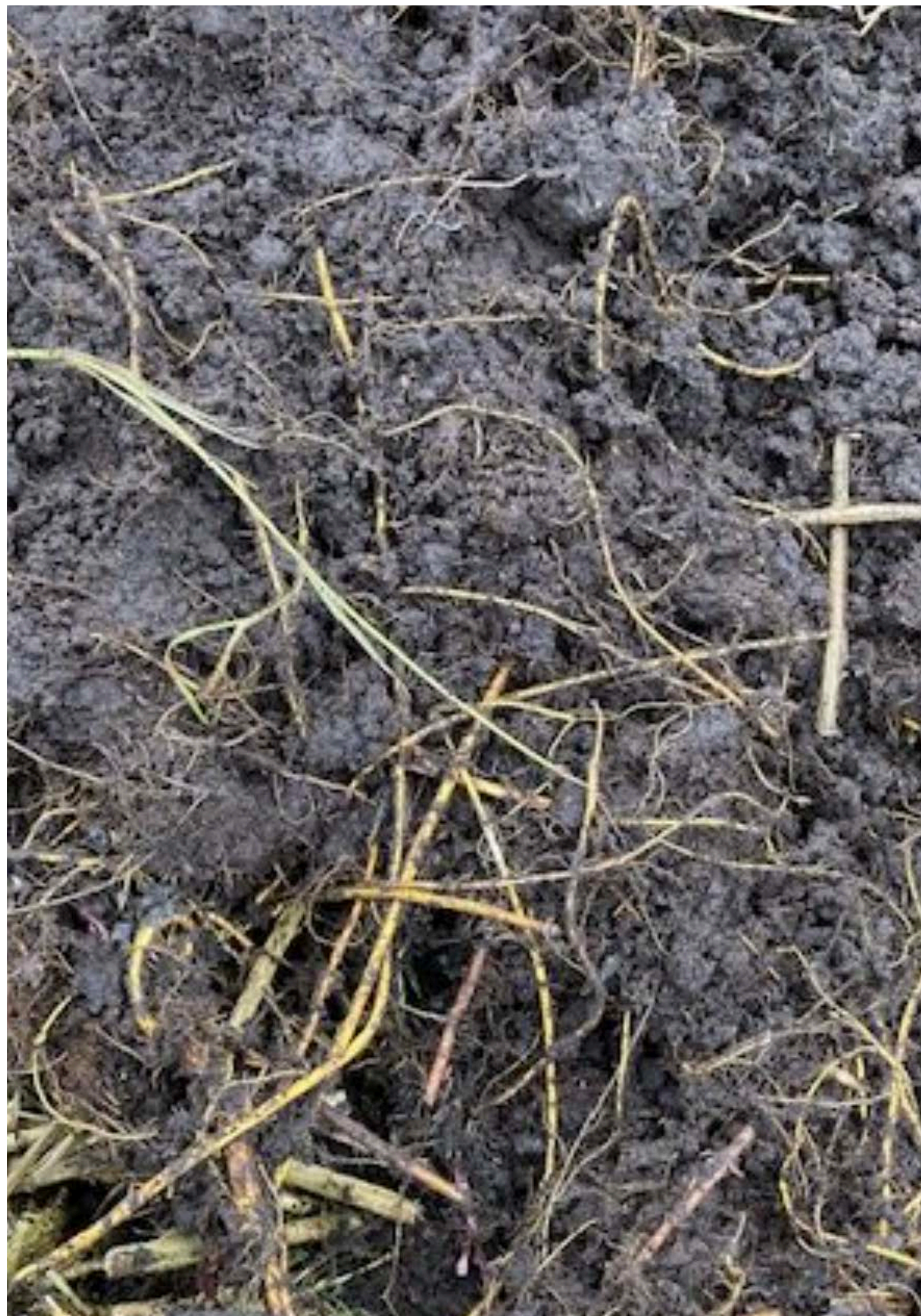
Wysoka, zwarta warstwa pokrzywy i niecierpka, niemal pozbawiona drzew i krzewów. Silne zacienienie runa. Zbiorowisko powstałe na przekształconych przez człowieka wyniesieniach terenu gdzie w przeszłości złożono szczątki ludzkie. Bogata w azot gleba sprzyja dominacji pokrzywy zwyczajnej której gęste rozłogi stabilizują podłoże, chroniąc przed erozją.

Doświadczenie człowieka

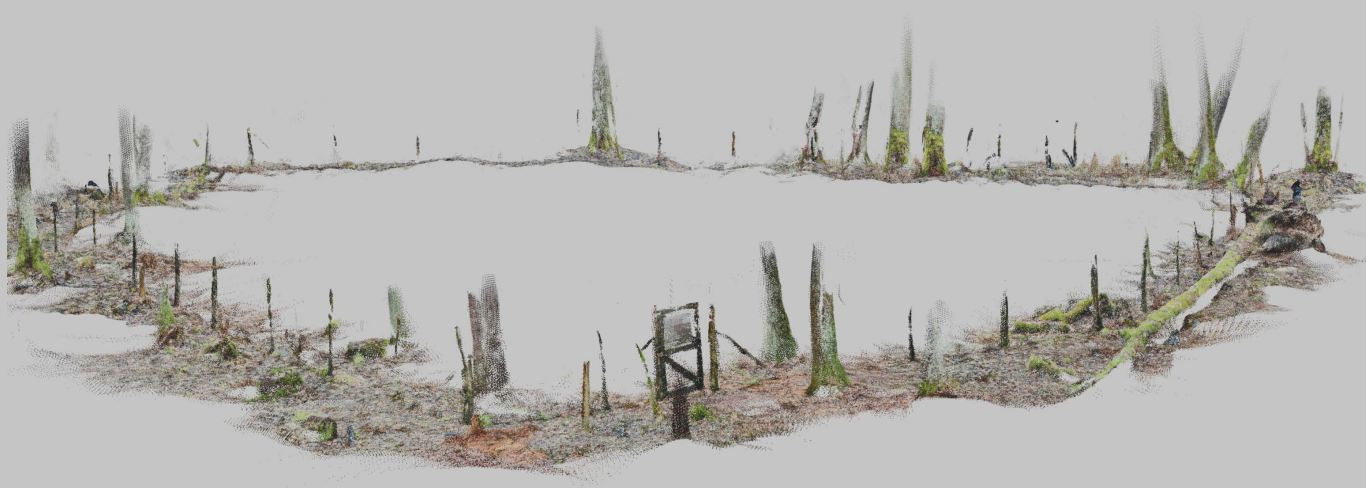
Widoczność ograniczona, fizyczny dyskomfort
wrażenie dezorientacji i niepokoju.

Krajobraz wizualnie i sensorycznie agresywny, wyraźnie odmienny od naturalnych siedlisk.

Lokalizacja 1

Lokalizacja 1

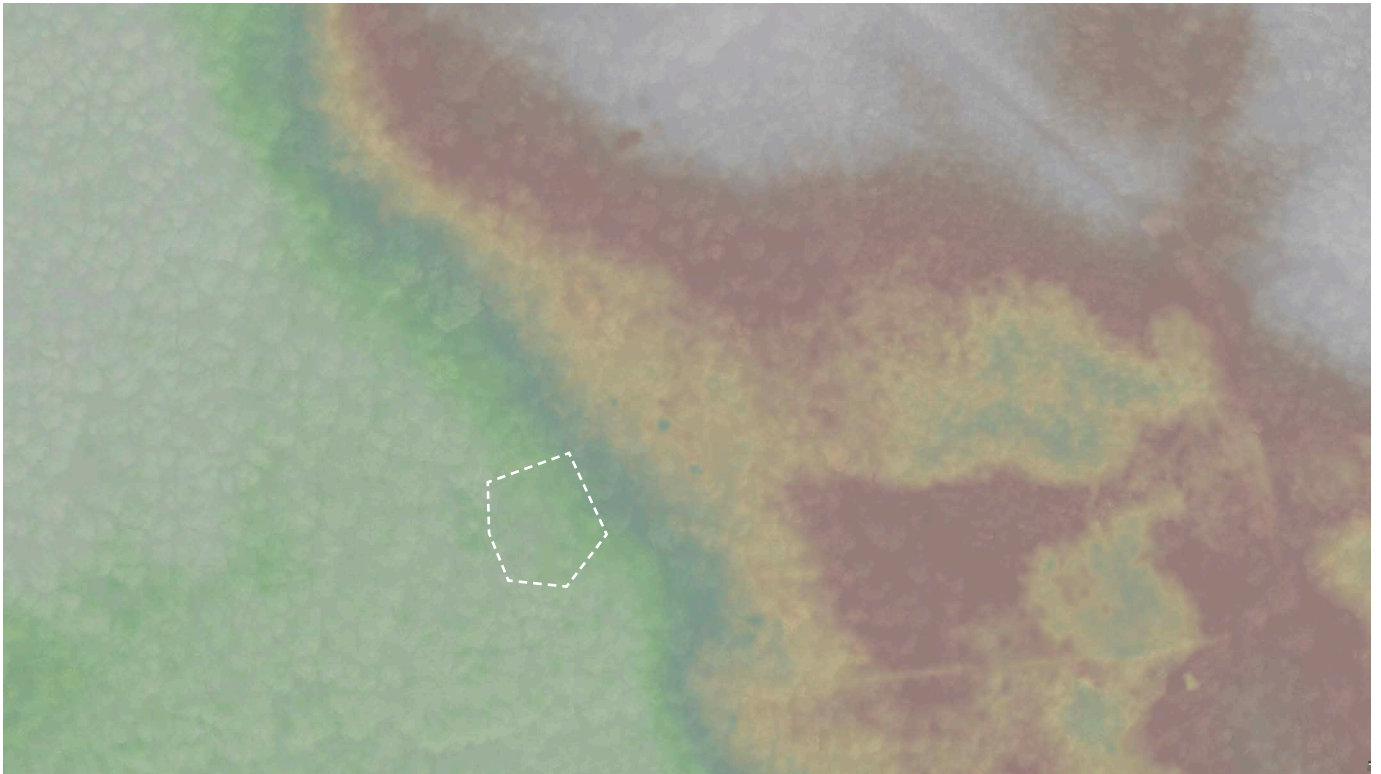
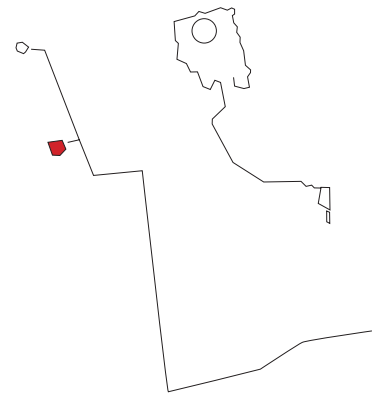
Lokalizacja 1

Lokalizacja 1

Charakter siedliska i ukształtowanie terenu

Powierzchnia ok. 740 m² (obwód ok. 95 m) położona jest wzdłuż krawędzi skarpy. Przestrzeń rozwija się równoległe do skarpy i pozostaje w stałym kontakcie z wodą gruntową. Zatrzymująca się woda tworzy warunki typowe dla olsu porzeczkowego z mikrorzeźbą kępek i dolinek i rozrzeźbionymi korzeniami olszyny.

Lokalizacja 1 na tle ukształtowania terenu

Lokalizacja 1 na tle zadrzewień istniejących

Lokalizacja 1

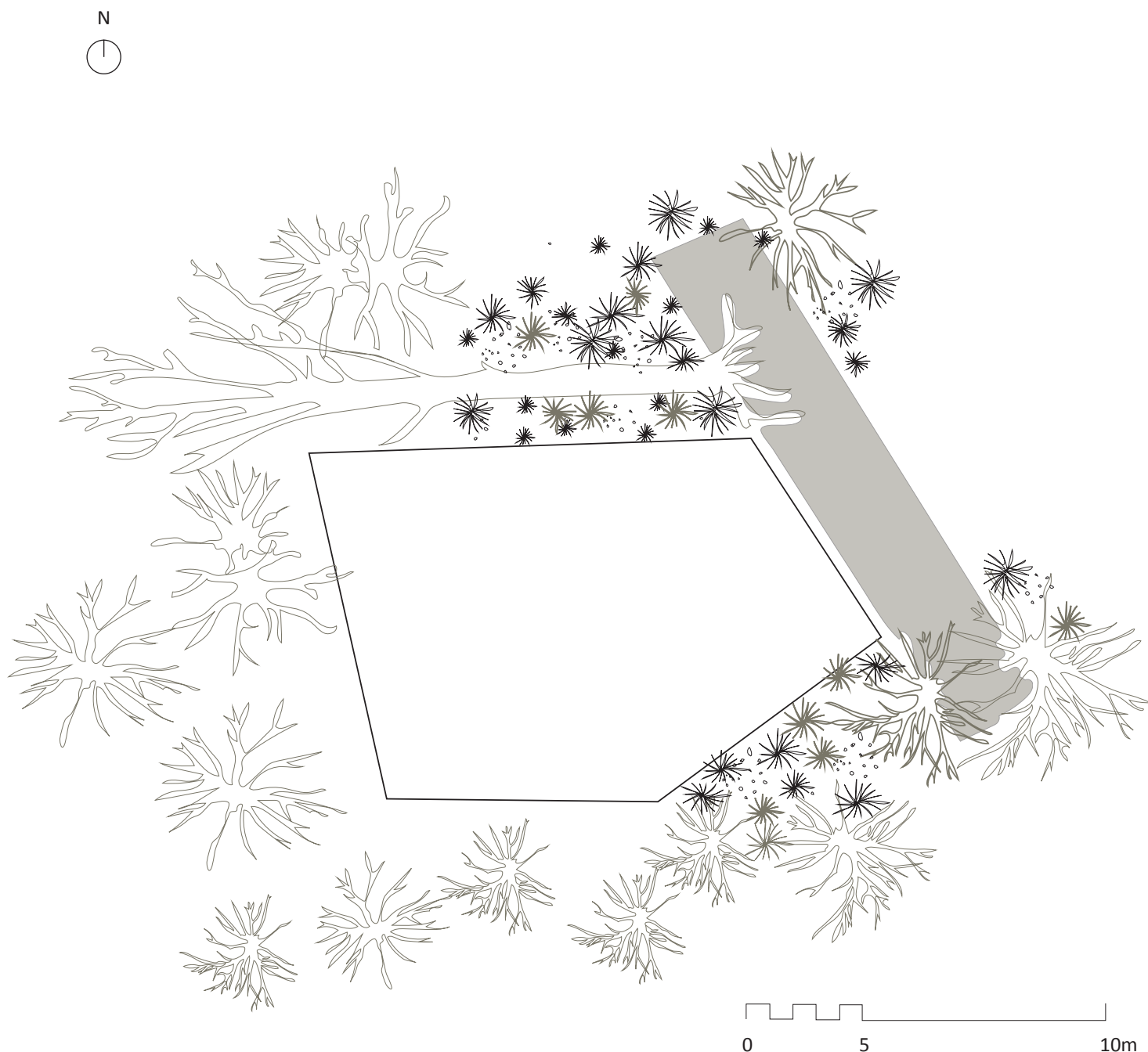
Projektowana kładka prowadzi wzdłuż krawędzi skarpy przestrzeń ma charakter wydłużony. Prowadzona równolegle do skarpy, w linii siedliska, nie wprowadza odwiedzającego w głąb, lecz pozwala mu towarzyszyć miejscu z dystansu.

Ruch odbywa się wzdłuż, a nie do środka. Obserwator nie wchodzi w strukturę olsu, lecz porusza się nad nim, widząc kępki, dolinki, wodę i roślinność z perspektywy lekko uniesionej, niczym zawieszona nad przestrzenią mgła. Taki przebieg podkreśla niedostępność i naturalną graniczność tej przestrzeni.

Kładka pozwala oglądać krajobraz w jego wilgotnej, niejednorodnej formie. Wrażenie jest mniej centryczne, bardziej kontemplacyjne i rozciągnięte w czasie.

Kładka w tej lokalizacji wzmacnia doświadczenie dystansu, obserwacji i respektu wobec niedostępności.

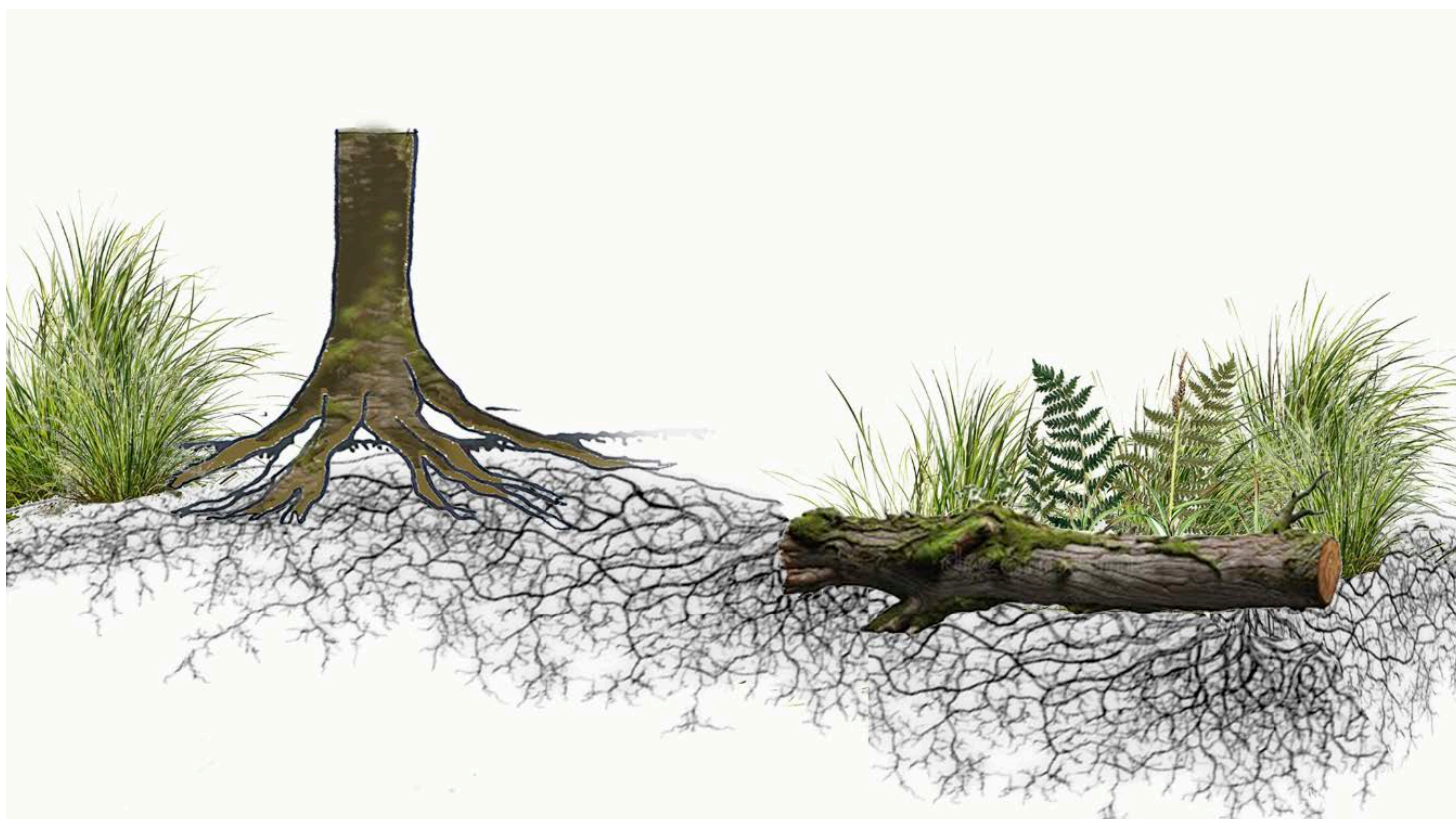
Działania skupiają się przy wschodnim frontowym najwyżej położonym ogrodzeniu. Oprócz zachowania naturalnych zbiorowisk turzycowych i suwarowych uzupełniają nasadzenia o gatunki zgodne z siedliskiem olsu. Wprowadzenie dodatkowych gatunków wzdłuż kładki ma charakter uzupełniający i podporządkowany istniejącej roślinności na zewnątrz ogrodzenia. Martwe drewno pozostawia się do naturalnego rozkładu.

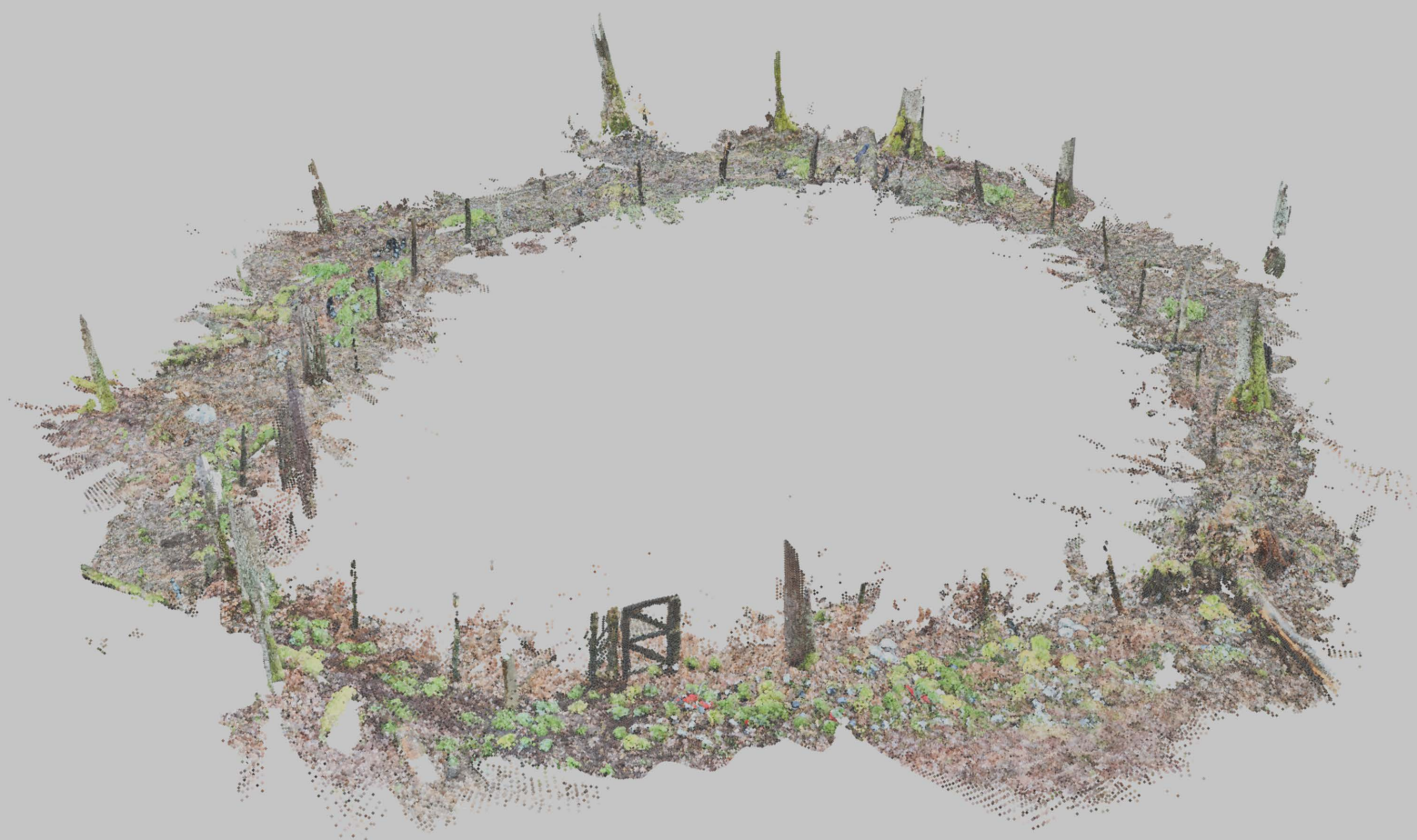
Lokalizacja 1 - projektowana roślinność

W miejscu odpowiadającym siedlisku olsu wzbogacanie runa opiera się przede wszystkim na gatunkach charakterystycznych dla podmokłych, okresowo zalewanych terenów leśnych. Dominującą rolę pełnić będą turzyce (*Carex* sp.), które naturalnie kształtują strukturę runa w tego typu siedliskach, stabilizują podłoże i dobrze znoszą zmienne warunki wilgotnościowe. Dzięki stonowanemu wybarwieniu oraz uporządkowanej formie kęp pomagają wizualnie uporządkować i zrytmizować przestrzeń.

Uzupełnieniem nasadzeń będzie trzęślica modra (*Molinia caerulea*) – gatunek typowy dla wilgotnych łąk i obrzeży lasów, harmonijnie wpisujący się w charakter olsu. Zestawienie tych roślin pozwoli na odtworzenie zwartego, naturalnego runa zgodnego z warunkami siedliskowymi, sprzyjającego wyciszeniu i domknięciu przestrzeni miejsca upamiętnienia..

Lokalizacja 2

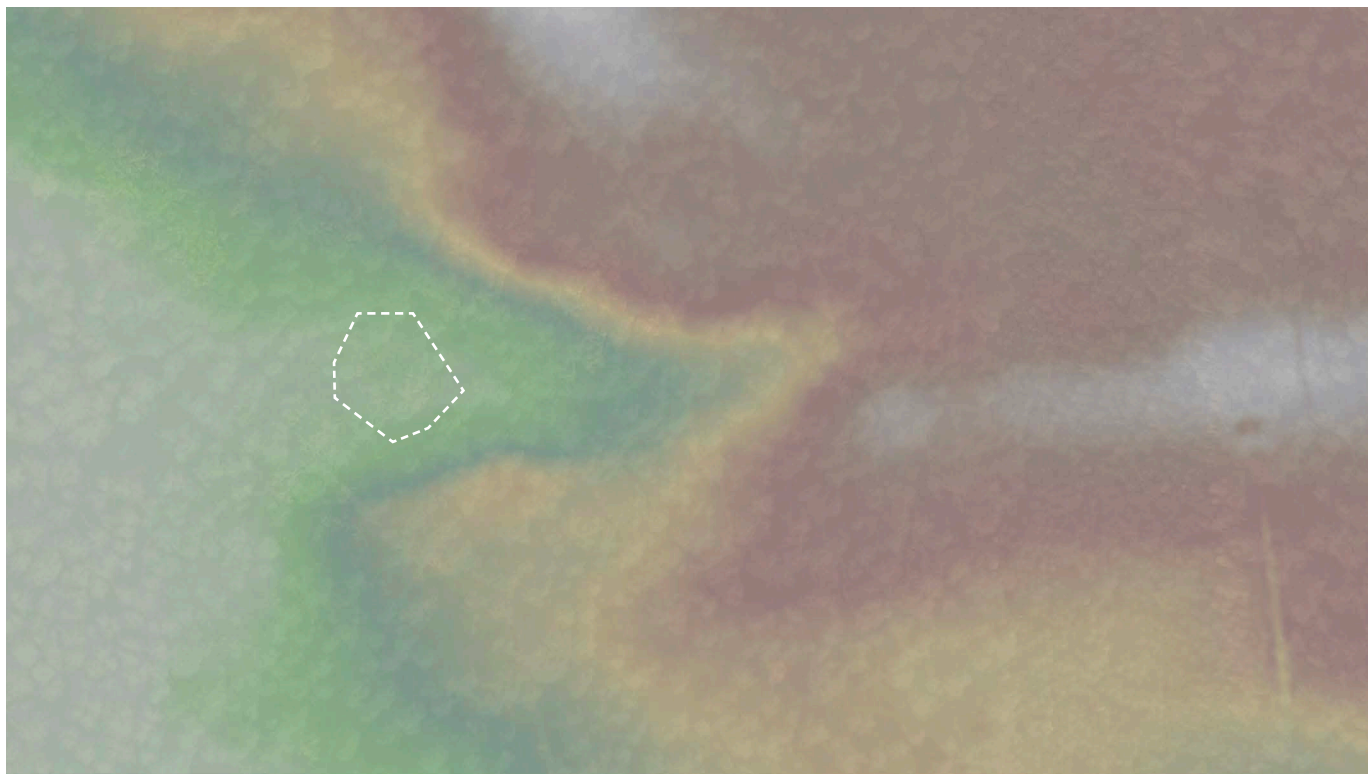
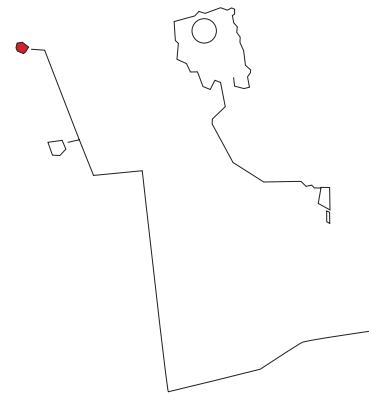

Lokalizacja 2

Lokalizacja 2

Powierzchnia ok. 380 m² (obwód ok. 75 m) znajduje się w miejscu, gdzie obniżenie terenu wciną się w skarpe, tworząc formę „języka” wchodzącego w jej strukturę. Spływająca ze stoków woda koncentruje się właśnie w tym obniżeniu, powodując lokalnie podwyższoną wilgotność i wytworzenie warunków właściwych dla łągu jesionowo-olszowego. Korony drzew tworzą półotwarty strop, do wnętrza dociera światło, a przestrzeń ma niemal centryczny charakter.

Lokalizacja 2 na tle ukształtowania terenu

Lokalizacja 2 na tle zadrzewień istniejących

Lokalizacja 2

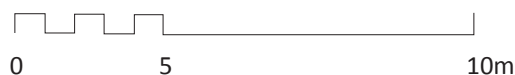
W miejscu, gdzie obniżenie terenu wciną się w skarpe, projektowana ścieżka zakończona jest kładką o delikatnie łukowym przebiegu, prowadzący od strony wyżej położonego terenu w głąb. Kształt odtwarza naturalny kierunek spływu wody i ruchu terenu, a jednocześnie prowadzi odwiedzającego stopniowo do wnętrza przestrzeni pamięci.

Ruch po kładce ma charakter zbliżania się. Obserwator wchodzi łagodnie w środek miejsca, odczuwa jego centryczność i skupienie. Niewielkie wyniesienie nad gruntem podkreśla szacunek dla podłoża, a łukowy przebieg sprawia, że nie ma jednego frontalnego widoku – przestrzeń odsłania się stopniowo.

Kładka w tej lokalizacji wzmacnia doświadczenie zatrzymania i skupienia.

Miejsce pamięci będzie regularnie pielęgnowane po przez przecinkę ekspansywnych krzewów, głównie czerechmy późnej, przekształcając stopniowo runo bez inwazyjnych ingerencji w glebę. Dookoła miejsca złożenia szczątków wprowadzane są rośliny zgodne z siedliskiem łęgu – paprocie i okrywowe gatunki o białych i kwiatkach – które naturalnie zagęszczają się, tworząc swoistą „siatkę” roślinności wokół miejsca pamięci. Nasadzenia wokół przestrzeni wzmacniają efekt skupienia, wydzielając miejsce pamięci, a zielona bariera przy ogrodzeniu oraz wyściółkowanie zrębkami stabilizują wilgotność gleby i nadają spokojny, uporządkowany charakter całej przestrzeni.

N

Lokalizacja 2 roślinność projektowana

Zgodnie z charakterem siedliska łąkowego runo zostanie wzbogacone o bodziszka żałobnego (*Geranium phaeum*) – rodzimą roślinę okrywową, preferującą gleby żyzne i wilgotne. Jego zwarty pokrój sprzyja stabilizacji runa i ograniczaniu rozwoju gatunków niepożądanych, a zależnie od odmiany jego białe i ciemnofioletowe kwiaty wpisują się w powściągliwy, stonowany charakter miejsca upamiętnienia.

Uzupełnieniem nasadzeń będą paprocie typowe dla wilgotnych siedlisk leśnych: nercznica samcza (*Dryopteris filix-mas*) oraz pióropusznik strusi (*Matteuccia struthiopteris*). Ich obecność wzmacnia zgodność kompozycji z warunkami siedliskowymi, a jednocześnie pozwala na wizualne domknięcie przestrzeni poprzez budowę zwartego, naturalnego runa o zróżnicowanej strukturze wysokościowej.

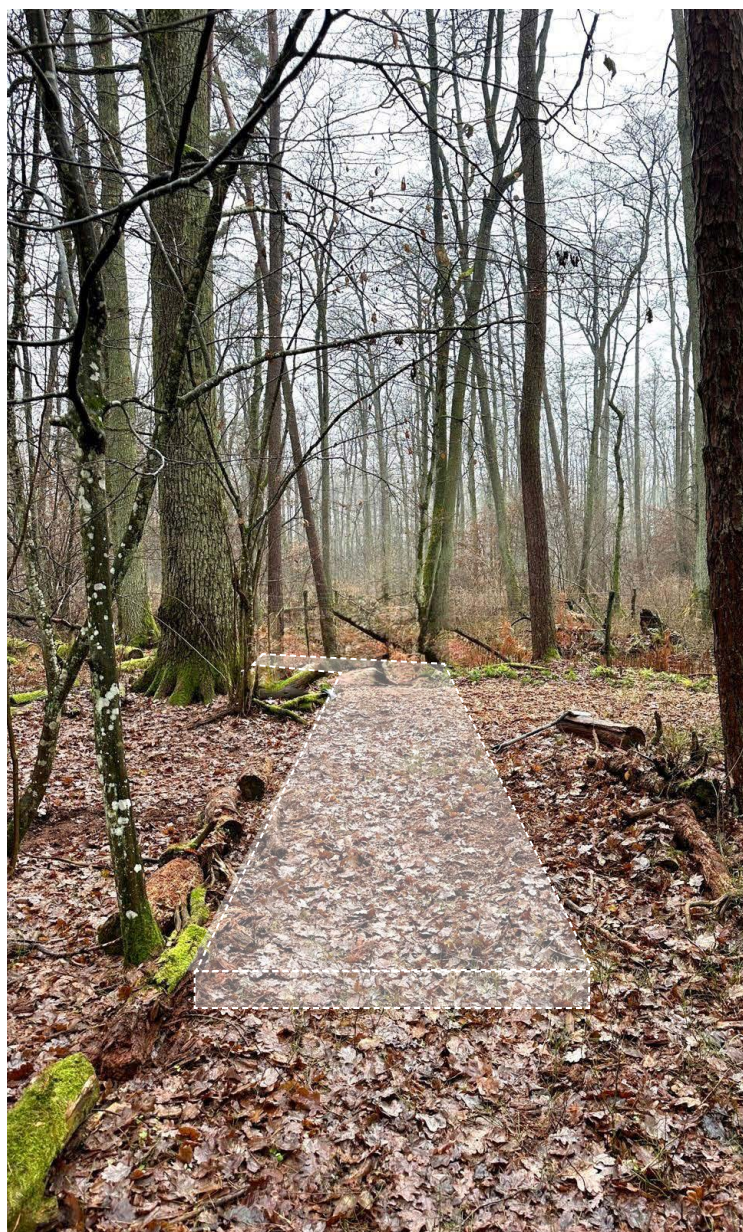

Przesunięcie furtek
na tylną część miejsca
upamiętnienia
w mało eksponowane
wizualnie miejsce
przesłaniane roślinami

Furtki

Furtki w ogrodzeniu zostaną przesunięte w tylną część założenia, tak aby nie konkurowały z główną kompozycją przestrzeni. Wzrok odwiedzających będzie prowadzony przede wszystkim przez kładki, które wyznaczają kierunek ruchu, mimo że samo miejsce nie jest przeznaczone do wejścia, lecz do zatrzymania się tuż przed nim. Usunięcie furtki z pierwszego planu pozwoli wyeliminować element sugerujący dostępność przestrzeni i zaburzający jej odbiór, a całość kompozycji wzmocni charakter miejsca pamięci jako strefy refleksji i zatrzymania.

Sposób wytyczania ścieżek w krajobrazie

zbieranie fragmentów
martwego drewna (kłód, pni
, większych gałęzi) w stosy
które następnie mogą zostać
wykorzystane do podkreślania
przebiegu ścieżek

wys.
2m

zbieranie
fragmentów martwego drewna
(kłód, pni) w stosy które nas-
tępnie mogą zostać wykorzysta-
ne do podkreślania przebiegu
ścieżek

zbieranie większych
gałęzi w krawędzi
ścieżek

X

X

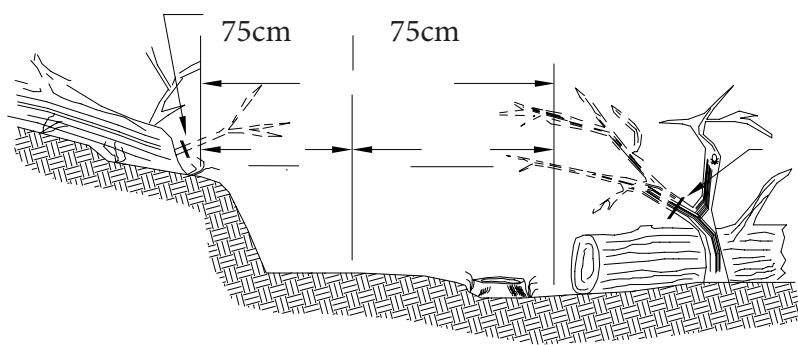
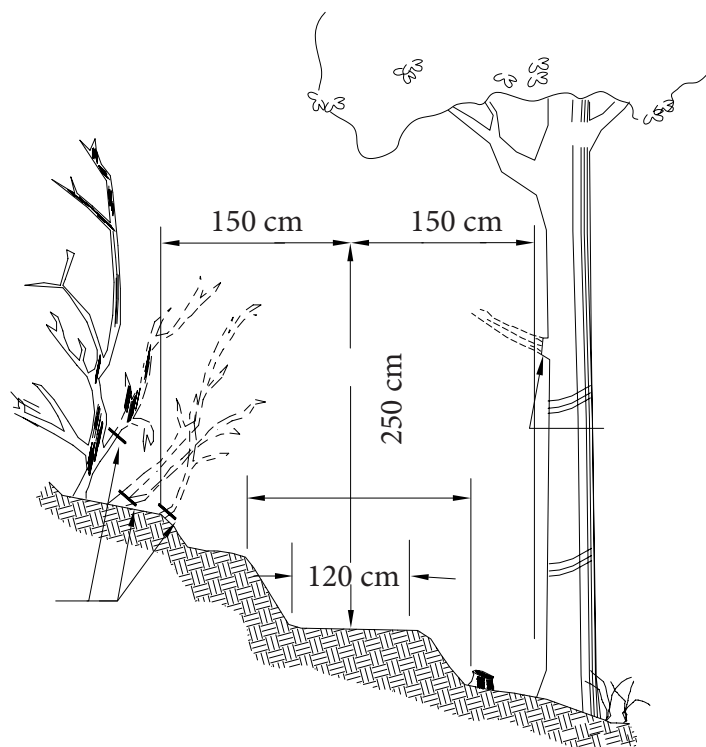

Eksponowanie naturalnie występujących w lesie form architektonicznych, które ułatwiają orientację i nawigację w przestrzeni, takich jak na przykład łukowe układy drzew czy gałęzi.

A low-angle photograph looking up into a forest. The image is filled with the vertical trunks of many tall, slender trees, likely pines or spruces, which create a dense, textured background. In the foreground, several larger, more gnarled and moss-covered tree trunks and branches are visible, some of which are covered in bright green moss. The sky is visible through the canopy, appearing as a pale, overcast grey. The overall mood is serene and emphasizes the verticality and architectural forms of the forest.

Eksponowanie naturalnie występujących w lesie form architektonicznych, które ułatwiają orientację i nawigację w przestrzeni - drzewa charakterystyczne.

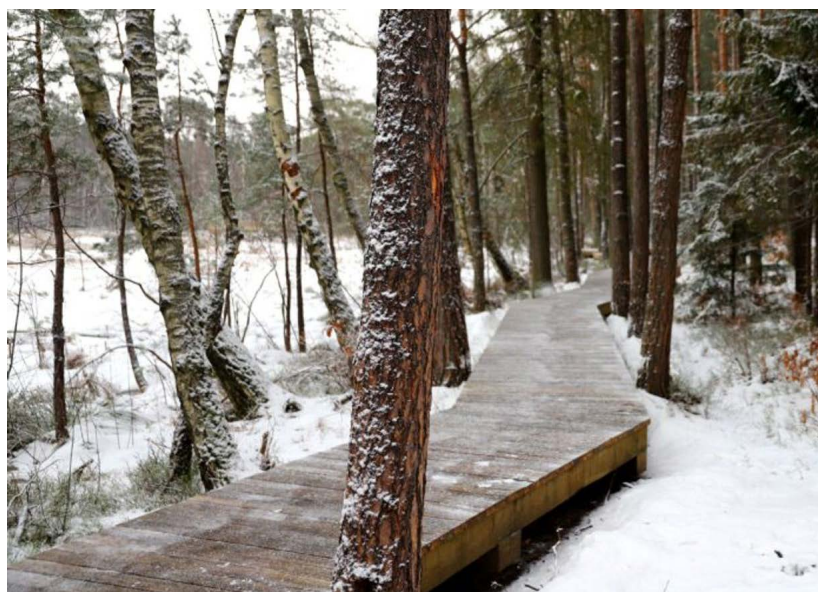
Utrzymanie przepustowości ścieżek

Ścieżki w lesie utrzymuje się poprzez regularne przycinanie roślinności rosnącej w ich obrębie oraz nad nimi, aby zapewnić swobodny i bezpieczny przejazd lub przejście. Podszyt i niskie gałęzie przycina się na wysokości około 2–2,5 m nad ścieżką, a rośliny rosnące wzdłuż trasy utrzymuje w odległości co najmniej 0,5–1 m od krawędzi, aby nie ograniczały przejścia i nie zagrażały użytkownikom. Dzięki temu ścieżka pozostaje czytelna, bezpieczna i minimalnie ingeruje w otaczający las.

Uniesione kładki drewniane

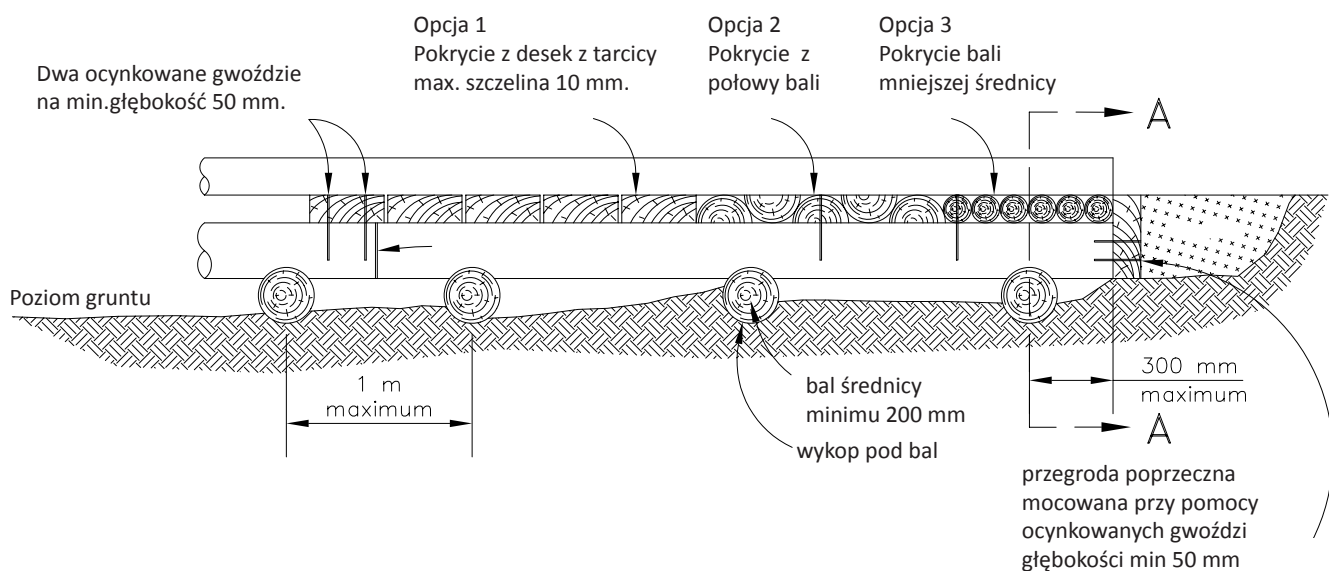
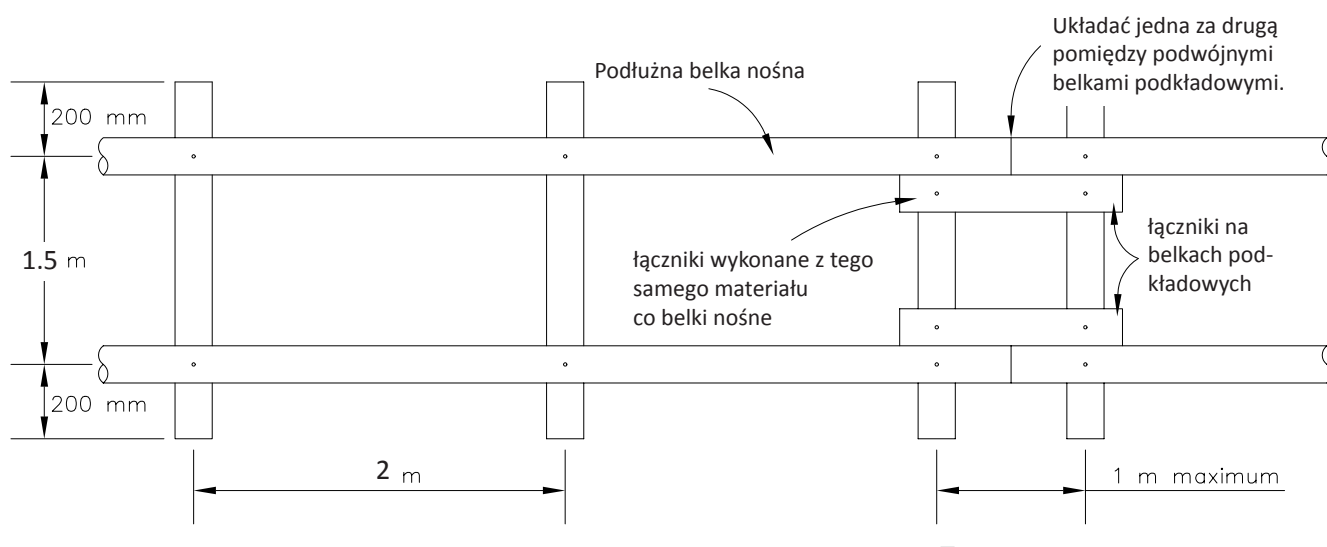
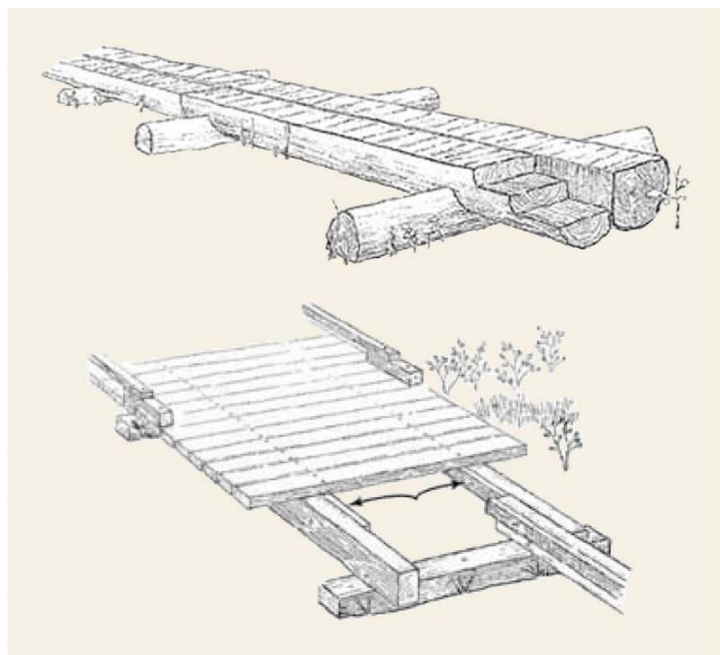
Szacunek dla miejsc pamięci, w tym tych, gdzie znajdują się szczątki ludzkie, jest priorytetem w udostępnianiu terenu. Drewniane kładki pozwalają poruszać się nad wrażliwą glebą i delikatną roślinnością, nie naruszając ani miejsc pamięci, ani naturalnego ekosystemu. Umożliwiają obserwację siedlisk olsów i łągów z nowej perspektywy, z poszanowaniem istniejących drzew, roślin zielnych oraz mikrostruktur gleby, która pozostaje uniesiona nad kładką. Dzięki temu człowiek może doświadczać krajobrazu w sposób bezpieczny, świadomy i odpowiedzialny, łącząc ochronę przyrody z pamięcią o historii miejsca.

Konstrukcja kładek drewnianych

Kładki drewniane projektowane są jako proste kładki legarowo-belkowe, stosowane tradycyjnie na terenach podmokłych. Wykonywane z lokalnie pozyskanego drewna dębowego, naturalnie odpornego na wilgoć, opierają się na układzie legarów spoczywających bezpośrednio na grząskim gruncie olsu, bez potrzeby głębokiego fundamentowania i naruszania podłoża.

Poprzeczne belki rozkładają ciężar konstrukcji na większą powierzchnię, co zapewnia stabilność na miękkim, nawodnionym terenie. Taki sposób budowy umożliwia bezpieczne przejście nad podmokłym siedliskiem, przy zachowaniu jego struktury oraz naturalnych procesów hydrologicznych.

Wspólna budowa kładek

Kładki powstają na miejscu podczas kilkudniowych warsztatów, w których uczestniczy lokalna młodzież wraz z miejscowym stolarzem. Proces ich budowy ma charakter wspólnotowy i edukacyjny – pozwala zaangażować społeczność w opiekę nad miejscem pamięci oraz w bezpośrednie poznanie jego krajobrazu i historii. W trakcie pracy uczestnicy uczą się zasad konstrukcji drewnianych kładek na terenach podmokłych, poznają specyfikę lokalnego drewna dębowego i jego właściwości w wilgotnym środowisku olsu.

Sam moment powstawania kładek staje się integralną częścią upamiętniania – każda belka i legar jest układany z uważnością i szacunkiem dla terenu, w sposób nieinwazyjny wobec wrażliwych siedlisk i szczątków ludzkich. Warsztaty tworzą przestrzeń do wspólnego doświadczenia pamięci, w której ruch, praca rąk i obecność w krajobrazie stają się formą refleksji i symbolicznego uczestnictwa w opiece nad miejscem. W ten sposób kładki nie tylko umożliwiają dostęp i bezpieczne przejście po terenie, ale same w sobie stają się elementem narracji pamięciowej krajobrazu.

Lokalne drewno jako materiał

Do budowy kładek wykorzystuje się drewno pochodzące z terenu lasu. Wiele z tych drzew nie może być przeznaczonych do standardowej obróbki tartacznej, ponieważ w ich pniach znajdują się pozostałości drutów po ogrodzeniach obozu. Dodatkowo strefa graniczna obozu jest wyłączona z gospodarki leśnej i funkcjonuje w sposób zbliżony do rezerwatu. Wykorzystanie tego drewna nadaje kładkom szczególny wymiar – materiał ten jest nie tylko lokalny, ale stanowi także milczącego świadka historii miejsca.

Dąb jest drewnem twardym, trwałym i odpornym na warunki atmosferyczne, co czyni go doskonałym materiałem na elementy konstrukcyjne kładek, belki nośne czy paliki ogrodzeniowe. Jego gęstość i wytrzymałość pozwalają na długowieczne użytkowanie w trudnych warunkach, a naturalna barwa i usłojenie dodają elementom drewnianym wyjątkowego charakteru.

Olsza natomiast charakteryzuje się naturalną odpornością na wilgoć i dobrą trwałością w wodzie, dlatego jej drewno często wykorzystywano historycznie do palików ogrodzeniowych, podpór i elementów mocowanych w gruncie lub nad wodą. Choć nie jest tak twarda jak dąb, jej elastyczność i odporność na gnienie czynią ją cennym materiałem do konstrukcji palików, podpór czy przesłon palikowanych.

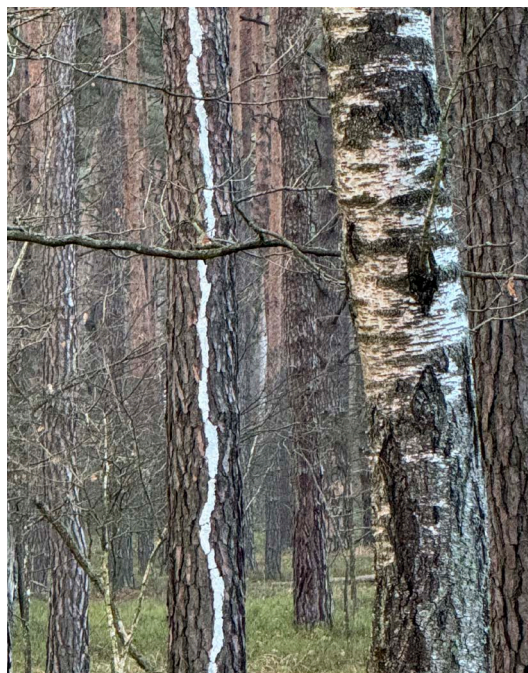

Biel jako kolor przewodni

Biały kolor w przestrzeni miejsca pełni rolę przewodnika i języka pamięci. Jest kolorem ciszy, refleksji i skupienia – subtelnym, który wyłania się na tle zieleni łągu i olsu, nie narzucając się wizualnie, a jednocześnie wskazując ważne miejsca i kierunki ruchu, prowadząc odwiedzającego przez przestrzeń pamięci w sposób uważny i refleksyjny.

Drzewa w bezpośrednim sąsiedztwie wytyczonej ścieżki są malowane naturalną, kredową farbą. Linie przypominają szczeliny lub pęknięcia, podkreślając teksturę kory. Na ciemnych pniach są dobrze widoczne, natomiast w kontekście całego siedliska czasem wyłaniają się, by zaraz potem zlewać się z jasną korą brzozy, tworząc subtelny efekt przenikania i zanikania w krajobrazie.

W runie leśnym wplatane są rośliny o białych kwiatach, takie jak bodziszki, podagryczniki czy dzwonki leśne, tworzące delikatny, spójny akcent wizualny, podkreślający charakter miejsca i ciszę. Biel pojawia się także w tymczasowych, biodegradowalnych elementach spacerów upamiętniających, takich jak wstążki czy subtelne oznaczenia, kierując uwagę odwiedzających i wspierając świadome, uważne doświadczanie przestrzeni.

Tablice upamiętniające,
wykonane ze stali nierdzewnej,
skierowane ku niebu, odbijają światło.

פ ✡ נ

כאן נחים שרידיהם המוחללים של גברים,
נשים וילדים יהודים שנרצחו במחנה
ההשמדה סוביבור

W tym miejscu
znajdują się
zbezczeszczone szczątki
żydowskich mężczyzn,
kobiet i dzieci zamordowanych
w obozie zagłady w Sobiborze.

מקום זה הוא קברם
יכבד זכרם

To miejsce jest ich grobem.
Oddajmy im szacunek.

Podkreślanie kierunków martwym drewnem

Martwe drewno przy ścieżkach stanie się naturalnym drogowskazem podpowiadającym kierunek poruszania się po lesie. Odcinając się od ściółki i prowadzi spojrzenie dalej.

Na suchszych siedliskach szczególnie wyraźnie widać białe pnie i gałęzie brzoź. Ich kora, srebrzysta i miejscami niemal kredowa, leży na tle zbutwiałych liści i igliwia jak pasma światła rozrzucone po ziemi. Obok nich rdzawa sosna wnosi zupełnie inny ton — ciepły, rudy, miejscami miedziany. Jej martwe drewno, choć ciemniejsze od brzozy, wciąż wyraźnie odcina się od podłoża, bo jego barwa jest cieplejsza i bardziej nasycona niż przygaszone brązy ściółki.

W starszych partiach lasu pnie i konary pokrywają chłodno-seledynowe porosty. Ten chłodny odcień zieleni kontrastuje z czernią i brązem rozkładających się liści, sprawiając, że drewno zdaje się lekko świecić własnym, stonowanym blaskiem.

A w olsach dolne partie drzew i opadłe gałęzie są soczyście zielone od mchów — intensywne, wilgotne, nasycone. Ta żywa zieleń najmocniej wybija się z matowego tła ściółki, czyniąc z omszonych powierzchni najbardziej widoczne punkty w leśnym półmroku.

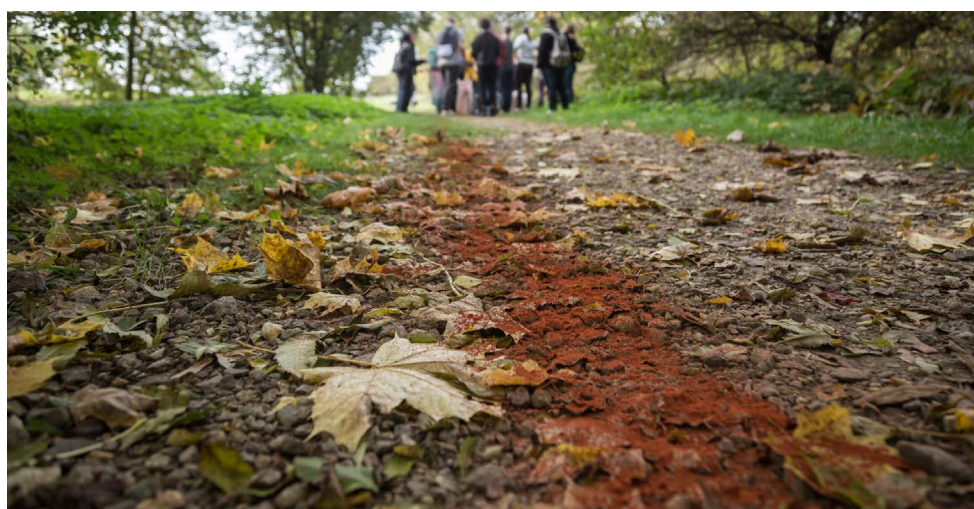

Spacery i działania upamiętniające

Spacery po terenie miejsca pamięci mają potencjał stać się aktywną i uważną formą pamiętania. Powtarzalny, performatywny charakter wspólnego przejścia przez krajobraz pozwala uczestnikom wchodzić w doświadczenie pamięci poprzez ruch, ciszę i pełną obecność. Proste, nieinwazyjne gesty – takie jak przewiązywanie białych wstążek na gałęziach, delikatne znaki pozostawiane w przestrzeni czy subtelne oznaczenia wybranych punktów – umożliwiają uczestnikom zaznaczenie swojej obecności, nie ingerując w naturalną strukturę przyrody ani jej porządek. Wszystkie używane wstążki i znaki są ulegające naturalnemu rozkładowi, co stanowi subtelny komentarz o ulotności naszej obecności i wyraża troskę o to miejsce. Pamiętanie w tym kontekście odbywa się w harmonii z krajobrazem, w dialogu z jego obecnością i historią, a nie poprzez jego przekształcanie czy narzucanie własnej formy. Każdy krok, każdy gest staje się częścią rytuału, w którym pamięć, obecność i dbałość o miejsce współlistnieją z naturalnym otoczeniem, budując doświadczenie zarówno indywidualne, jak i wspólne.

A photograph of a forest landscape. In the foreground, there is a ground covered with green moss and many fallen brown leaves. Several tall, thin trees with dark trunks stand in the background. The sky is overcast and grey. The text 'zapomniane' is centered in the middle of the image in a white, lowercase, sans-serif font.

zapomniane

Natalia Budnik
architektka dla krajobrazu
+ 48 692 291 001
www.nataliabudnik.pl